

АДЛЕР
ТИМЕРГАЛИН

ХӘЕРЛЕ
ЮЛ

АДЛЕР ТИМЕРГАЛИН

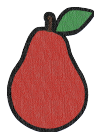
ХӘЕРЛЕ ЮЛ

Кыйсса тексты 2014 елда чыккан (ТКН)

Сайланма әсәрләр китабыннан алынды.

Сканлау, таныту, тикшереп укып
чыгу һәм китап калыбына күчерү

«Армут» берләшмәсе
тарафыннан башкарылды.

Казан

Сабан'16, 2018

— Керергә рөхсәтме, доктор? Минем сезгә сүзем бар... Зинһар өчен, тынлап бетерә күрегез, бер-ике минут кына бүлдерми торыгыз, док, аннан ышаныргамы-юкмы икәнен үзегез карарсыз... Ярыймы? О, рәхмәт, доктор! Мин беләм: сез бүген ялгыз... Сез бит демократ... Бәйрәм кичне хезмәт-кәрләрнең күбесен кайтарып җибәрдегез... Шифаханәгездә ятсам да, авыру түгел мин. Тыңлыйсызмы? Рәхмәт... Рәхмәт, доктор әфәнде!

Клемент Сойль дигән кеше мин. Клемент Сойль. Сезнең кәгазьләрдә фамилиям Сталь дип язылган, тик ул минем фамилиям түгел, доктор. Мин — Клемент Сойль. Әле былтыр гына Терлекчелек министрлыгының Яңа юнәлешләр лабораториясендә бионика буенча инженер идем. Әйе, бионика буенча, ягъни тереклек ияләрендәге камил биологик җайланмаларны техникада куллану өлкәсе... Хәер, сез боларны беләсездер инде. Гафу итегез, док. Гыйлемем буенча мин — шәһәр климатологы. Авыл хужалыгына ничек килеп эләктегез дисездер. Университетны тәмам иткәч, ярты ел эшсез йөрдем мин. Шәһәрләрдә ясалма климат булдыру турындагы вәгъдәләр онытылган вакыт, чөнки ил каршында тагы да мөһимрәк мәсьәлә — халыкны ипи белән тәэмин итү проблемасы килеп баскан чак, минем ише климатологларның бәһасе сукуп бер тиен иде... Хезмәт биржасына кара таңнан барып чират алам да чиратым җиткәнче урамда селкенеп йөрим. Карчык-корчыкка урам аша чыгарга булышам, рәхмәтләренә өстәп

биш пизарро тоттырсалар, түбәм күккә тия. Биш пизарро — төп-төгәл илле грамм ипилек дигән сүз. Илле грамм ипинең нәрсә икәнән әйтимме, доктор?

Ул минем тэнгә йөз калория бирә. Димәк, мин берике сәгать жан асрый алам. Ә тәүлектә егерме дүрт алар, доктор!

Хезмәт биржасында алланың һәр бирмеш көнендә: «Эш юк. Көтегез», -дигән сүзне ишетеп килдем. Урам себерүчегә дә эш юк, тәрәзә юучыга да. Лифтер урыны да юк бар нәрсә автоматлаштырылган.

Ничек киченеп торганымны сөйләве дә кыен. Иң элек сатардай нәрсәләремне аткарып бетердем. Квартирымнан китеп, бакча эскәмияләрендә төн үткәрә башладым. Шәбрәк җил иссә, авып төшәрлек хәлгә җиттем. Таныш-белешләрем, әлбәттә, миннән йөз чөерделәр. Зәгыйфьләрне кызгана торган заманамыни хәзер?

Инде тәмам өметләрем киселеп, үз-үземә кул салырдай булгач, биржада: «Сойль әфәнде, хәзер үк 221енче бүлмәгә барыгыз», - диделәр. Өнемме, төшемме дип торам. Җире-күге белән куанып, ходайга шөкрәна укыдым...

221енче бүлмәдән мине 223кә җибәрделәр, ә аннан тагы беренче катка төшереп, 113енчегә.

113ендә бик әйбәт каршы алдылар. Йомшак кәнәфигә утырттылар. Шуннан соң гына мин берәз сүрелеп, йөрәгем кагудан туктады һәм бу фани дөньяны аңлар хәлгә килдем. Каршымда ялтыравык өстәл артында тум-түгәрәк битле, чигә чәчләре агарган бер кеше утыра һәм сирәк тешләрен күрсәтеп елмая иде. Ләкин, аның күзләренә карагач, мин тетрәнеп киттем. Күзләре көлми иде аның. Әллә нинди күзләр... Коңгырт, хәтта кара дип тә әйтерлек. Алар сине үтәли тишәрдәй булып карый. Артык акыллы караш дип әйтимме, әллә салкын караш шуңдый буламы? Мин мондый күзләрне буар еланда гына күргәнем бар!

— Исегезгә килдегезме, Сойль? - дип дәште бүлмә хужасы.

Мин, ашыгып, иягемне кактым.

Өстәлдә бер бит кәгазьдән башка һичнәрсә юк иде. Урып-жыйгач шыр ялангач калган басу шикелле алагаем зур өстәл... Телефон да күренми, анысы, бәлки, аска берәр тартмага жайлап куелгандыр.

Хужа кәгазьгә күз төшереп укып китте:

— Клемент Сойль. Егерме ике яшендә. Шәһәр микроклиматы буенча белгеч. Ялгызак. Буйдак. Колледжда ятимнәр стипендиясе алып укыган. Торыр жире юк...

— Әйе, сэр, - дидем мин.

— Китапларын ике ай элек саткан. Костюмын — узган айда.

— Әйе, сэр, - дип кабатладым мин, аңа бу серләремнең каян мәгълүм булуын уйлап житкермәстән.

— Теш дэвалау клиникасына мөрәжәгать итеп, меңәр пизаррога ике урт тешен сатарга ниятли...

Менә шунда мин тагы сискәнеп киттем. Стоматология клиникасына бару уе ничектер чагылып кына киткәне бар-барын, тик мин, үз-үземнән оялып, бу уйны куалап жибәргән идем. Моны бу дөньяда беркем дә белми, белергә тиеш түгел иде, доктор!

Йөз дә унөченче бүлмә хужасы язуны укып бетерде дә кәгазьне өстәл астына яшереп куйды.

— Без сезгә эш таптык, Клемент Сойль, - диде ул, кулларын өстәл өстенә кушырып куеп һәм күзләрен кыса төшеп. - Эш хакы зарланырлык түгел, һәрхәлдә, сез өмет иткәннән күп артык...

— Рәхмәт...

— Рәхмәте соңыннан, Сойль. Шартыбыз бар: эшкә урнашканга тикле сезгә... мм-м... белемезне күтәрергә туры килер. Әйтергә онытканмын: хезмәтегезнең климатологиягә катнашы булмайчак.

— Нинди эш соң ул?

— Бусы соңрак әйтелер, Сойль. Ә бүгүнгә сезнең ризалыгыгыз гына кирәк.

— Аңламыйм... Ничек инде белмәгән эшкә алыным? - дип пышылдадым мин, калтыранып. Хәлсезлектән ашказаны шаярта иде. Мин ул көнне мәк бөртеге дә капмаган идем, кичен дә зәррә мыскал...

Ничек килешкәнемне хәтерләмим. Тагы нинди сүzlәр сөйләшкәнбездер — алары да бик томанлы гына истә калган. Ахырда хужа кеше миңа кул бирде шикелле. Әйе, әйе, шундый йомшак, жылы куллар! Мондый кул белән кешене үтергәнче кочып була торгандыр...

Хәтер жебем шунда өзелә. Ничек кенә тырышсам да, бүтән нәрсә искә төшерә алмыйм.

Аңыма килгәндә мин шәһәрдән читтә, кечерәк кенә бер кирпич йортта идем инде. Мин аның кирпич икәнен дә, зурлык-кечкенәлеген дә соңрак белдем, әлбәттә.

Иң беренче хатирәм шул: мин иркен генә бүлмәдә басып торам. Каршымда ике тәрәзә. Ләкин тәрәзәдән тыш күренми. Тонык пыялага сырлар төшкән, эченә тимер чыбык челтәр калдырып койган. Ватылмый торган пыяла. Төрмә пыяласы. Шулай да бүлмә якты. Түшәмдәге люстра зәңгәрсү яктылык чәчә, ә стенадагы шәм рәвешле лампалар алсу якты биргәнгә, минем күләгәм буяулы шикелле тоела. Шәмдәлле стена буенда никельләнгән карават, аяк очында киём шкафы, тәрәзә буенда язу өстәле тора. Икенче як стенада идәннән түшәмгә хәтле китап киштәләре. Китап, меңләгән китап...

— Сезнең бүлмәгез шушы, сэр, - диде мине монда алып кергән негр хатыны. - Әйбәтләп урнашыгыз, сэр. Биш минуттан ванна эзер була. Киём-салымнар шифоньерда. Ә үзегезнекеләрен ванна бүлмәсендә калдырыгыз.

— Ханым?

— Миңа ханым дип кенә дәшерсез, сэр. Биредә бүтән

хатын-кыз юк. Гомумән, биредә кеше... аз.

— Бу... Бу — төрмәме әллә?

— Юк, сэр. Төрмә түгел, - диде негр хатыны, күзләрен яшереп. - Кирәк булсам, чакырырсыз, сэр. Әнә, ишек катындагы зәңгәр кнопкага басарсыз...

Ханым чыгып китте. Мин беркавым уйланып тордым да кесәмдәге барлы-юклы кәгазьләргә — дипломны, мәрхүмә әнкәйдән алган соңгы хатны, дүрткә бөкләгән «Биржа хәбәрләре»н өстәлгә бушаттым.

Ваннада иркәнләп, хәлем беткәнче юындым. Алгы бүлмәгә чыкканда иске киёмнәремне алып киткәннәр иде. Үзем белән алып кергән киёмнәрне кидем. Кыштырдап торган мондый эчке киёмнәрне күптән кигәнем юк иде...

Битне иркәләп кенә сыйпап торган «Элегант» белән кырындым да үз бүлмәмә кайттым. Шундук ханым кереп мине ашарга чакырды. Ашау бүлмәсе коридорның икенче башында икән.

Анда кечкенә өстәл янында ике генә утыргыч күргәч, мин инде артык гажәпләнмәдем.

Табын әйбәт эзерләнгән иде, әйтерең бармы! Мондагы ризык иң нәзберек гурманнарны да канәгатьләндерерлек иде, минемчә. Шулпаны «ә» дигәнче юк иттем. Парланып торган бифштекска житкәч исә, ашыкмыйча, төмен белеп кенә ашадым. Әфлисун суы эчкәч кенә туйган шикелле булдым.

Табын эзерләгәч, ханым чыгып киткән иде. Өстәлне жыештыру минем вазифага керми торгандыр дип уйладым. Үзем белән бер алма һәм минераль су алып, коридорга чыктым.

Тик бу нигъмәтләрнең кирәге булмаган икән. Язу өстәлемдә пыяла сифон, өстәвенә шешәле минераль су һәм вазасы белән татлы әфлисун тора иде. Мин үз алмаларымны да вазага куйдым. Шул чагында өстәлдә яткан кә-

газыгә күзем төште. Анда машинка белән түбәндәге нәрсә басылган:

Программа

1. «Бионикага кереш» дәреслеген укый башларга. Ике бүлеге белән танышып чыккач, сорауларга язма рәвештә җавап әзерләргә.

2. Иртәнге гимнастика кагыйдәләрен ятларга һәм көн саен иртән беренче комплекс күнегүләрен эшләргә.

3. 11 сәгать 00 дән дә соңламыйча йокларга ятарга.

Күрәсең, миңа бүгенгә менә шундый эшләр билгеләнгән иде. Ихтимал, программаны миңа көн саен бирә торырлар.

Мин үземне бакча баласы хәлендә хис иттем. Ачлы-туклы яшәүләр, эш эзләп ялыну-авырулар минем горурлыгымны гына түгел, ихтыярымны да бик нык какшаткан... Мин буйсындым.

Гомумән, мине күздән ычкындырмыйлар шикелле. Төрмәсен төрмә түгел, ләкин мин әсир хәлендә. Ә бәбәй итәкле ак альъяпкыч бәйләгән кара тәнле ханым — минем каравылчым.

Әлбәттә, мин үз-үземә: «Болар төш кенә түгелме икән? Мин акылымдамы икән?» кебек сорауларны да бирдем, доктор.

Ләкин әйләнә-тирәмдә бөтен нәрсә чып-чын... Минне чишенгән килеш күргәндә, каравылчымның уңайсызланып елмаюы һәм читкә борылуы истә калган. Мин ханымның ачык түшендә, кара җирлектә кызарып торган кадимби бакыр медальонны, эшкә күнеккән кулларындагы калын тамырларны да ачык хәтерлим. Ханымның тынычлыгы миңа да тәәсир итте — мин, төрле шик-шөбһәләремне читкә куалап җибәреп, тәмам тынычландым.

Идәннән түшәмгәчә тезелгән китаплар да чып-чын иде. Алар гадәттән тыш тәртип белән тезелгән. Китаплар төрле фән өлкәсеннән булсалар да, иң күбесе — биология

буенча «Генетика һәм евгеника мәсьәләләре», «Австралия зоогеографиясе», «Биологик сәгать», «Дельфиннарның интеллект дәрәжәсе» һәм башкалар, һәм башкалар!

Механика һәм гомумфизика буенча китаплар да байтак. «Гальваник ток чыганагында электр скаты принцибы» дигән сәер исемле китап та күзгә чалынды.

Астрономия бүлегендә галәмнең килеп чыгышы, «кара упкыннар»дан алып Марс планетасының кырыс һава хәлен өйрәнүгә кадәр фәнни хезмәтләр бар иде. Миңа, климатолог кешегә, азмы-күпме якын тоелган бердәнбер китап шул иде бугай.

Мин шушыларны укып өйрәнергә тиешме? Ай-һай...

Тамак туйгач, аякларымны сузып утырып тәмәке тартасым килә башлады. Ләкин энәдән-жептән генә чыккан костюм кесәсендә каян тәмәке булсын? Ике-өч бөртектә арзанлы сигаретымны мин бая изелгән пачкасы белән өстәлдә калдырып чыккан идем. Ә хәзер анда минем документларым да, сигаретым да юк иде.

Өстәл тартмасын ачтым.

Чиста кәгазьләр, берничә блокнот һәм көлтәсе белән автокарандашлар, каләмнәр.

Өстәлгә төпчек савыты да куймаганнар. «Эш бирүче»мнең тагы бер шарты бар иде, күрәсең: мин тәмәке тартмаска тиеш. Сәламәтлегем турында болай кайгыртулары миңа көлке тоелды. Әле бүген иртән генә чыклы бакча эскәмиясеннән калтырый-калтырый торган кеше ничек шулай бик кирәкле булып китте икән? Ә менә документларсыз мин чыннан да хокуксыз бер бәндә.

«Бионикага кереш» китабын мин тиз таптым: үз рәтендә ул беренче булып тора иде. Яхшы ук саллы бер том. «Ярар, хуш, - дидем үз-үземә. - Бионикага керешеп карыйк. Биш ел буга явым-төшемнәрне, сәмум һәм бриз җилләрен өйрәнәп яткан шәкертнең теше үтә торган нәрсәме ул?»

Атасы-анасы билгесез башка фәннәрдән аермалы

буларак, бу фәннең туган көне дә мәгълүм икән — 1960 елның 13 сентябре. Аның тарихын бионикага багышланган гыйльми киңәшмәнең беренче утырышы булган көннән исәпли башлаганнар. Мондый төгәллек тә миңа көлке тоелды.

Биониканың тарихы сөйләнгән беренче бүлекне мин тиз ерып чыктым, чөнки шундый яшъ фәннең биографиясе дә озын түгел иде. Бионика — тереклек ияләренең һәм аларның аерым әгъзаларының төзелешен, шулай ук ничек эшләвен өйрәнә һәм шул принципларны яңа машиналар, аппаратлар, техник жайланмалар, кораллар, хәтта биналар төзүдә куллана торган фән. Ә терек табигатьтә гажәеп күренешләр бар.

— Болар сезгә кызыксыз тоеладыр, бәлки. Ләкин, доктор, зинһар өчен, тыңлап бетерегез, бүлдермәгез, зинһар! Менә күрерсез, боларның бер очы килеп чыгар...

Һәр бүлекнең азагында сораулык бар иде. Бу кичне мин сорауларның һәркайсына тәфсилләп җавап язып чыктым. Язган блокнотымны өстәл өстендә калдырып, китап киштәсенең медицина бүлегеннән «Гимнастик күнегүләр» дигән юка гына брошюра табып алдым да чишенеп урынга яттым.

Сәгать унбер тулып килә иде. Ардырган иде инде. Мин күнегүләргә күз генә йөртеп чыктым, аннары төймәгә үрелеп утны сүндердем.

Дөнья тып-тын иде. Монда реактив самолет гөрелтесе дә ишетелми, шоссе ыгы-зыгысы да килеп житми, хәтта урман шаулавы да ишетелми иде. Тәрәзәләр тышта караңгы икәннен генә күрсәтәләр. Мин шактый тиз йоклап киткәнмен.

Иртән мине хезмәтче (һәм каравылчы) ханым кереп уятты, югыйсә көн урталарына тикле йоклыйсы булганмын.

Гимнастика ясагандай итеп, юынып керүемә, мине

бүгөнгө көн өчөң яңа программа көтө иде.

Кофедан соң миңа дәрәслекнең яңа бер бүлегенә то-тынырга һәм ике сәгать укуыңа ишегалдында саф һава су-лап керергә кушылган иде. Аннары укуны дәвам итәргә, ярты сәгатьлек тәнәфестән соң тагы бионикага керешер-гә. Төшкө аштан соң да шундыйрак тәртип билгеләнгән.

Программаны мин жиренә житкереп үтәдем.

Ишегалды дигәнәм кыргыйлашкан бакчага охша-ган бер жир. Аннары наратлык башлана. Мин наратлар тирәсенә дә барып чыктым. Иез яшәр наратлар шулкадәр юан, колач та житми. Үзләре төп-төз, жилдә бер жайга салмак чайкалалар, скрипка кылыдай чыңлап торалар. Күктә ағылышкан болытларга карасаң баш әйләнә. Чын-нан да, бик тыныч, аулак жир булырга тиеш бу. Мин на-раттан наратка сикергән дүрт-биш тиенне санадым. Ул мәхлуклар өчөн мондагы ике метр ярымлы койма бар ни дә юк ни...

Бакчада бер аллеядан башка бер генә сукмак та са-лынмаган. Аяк астында кипкән нарат инәләре тубыктан диярлек. Ә кызыл кирпич түшәгән аллеяда автомобиль эзләре ярылып ята. Кичә мине китергән машинаныкы-дыр, күрәсең. Монда машина да еш килмидер.

Койма янына да барып килдем. Бүрәнә дип әйтерлек кыртыш такталардан тезгән бу койма борыңгы шәһәр ныгытмаларын хәтерләтә. Әлбәттә, теләгән кеше аңа үр-мәләп менә алыр иде. Теләгән кеше...

Ишегалдында мин жан әсәре очратмадым, әмма үземне өзлексез күзәтеп торуларын сиздем.

Бу көнне мин «Бионикага кереш» китабының яр-тысына життем. Программа мондый өлгерлеккә каршы түгел иде, ә хужалар минем тырышлыкны хуп күрделәр. Өчөнче көнне иртән мин өстәлемдә никотинны онытты-ра торган таблетка-лар таптым. Монысына мин бик ку-андым, чөнки тәмәке искә төшә башлаган иде.

Шулай көн артыннан көн уза торды, мин китап корты булып беттем. Экренләп «Техник бионика», «Математик бионика» кебек катлаулырак китапларга күчтем. Теш үтмәгәндә миңа кайта-кайта математиканы актарырга, формулалар белән эш итәргә өйрәнергә туры килде. Ләкин программа күздә тоткан китаплар арасында терек табигать турындагылары күбрәк иде. Мин хайваннар һәм кеше анатомиясен, физиологияне, психологияне сукалый башладым. Дөрөс, мин алган белемнәр барысы да теоретик эчтәлекле иде.

Көзгә яңгырлар башлангач, мин фәнгә тагы да ныграк бирелдем, чөнки бүтән төрлө шөгылем юк, мин телевизор карау, радио тыңлаулардан да мэхрүм идем бит.

Кыш җитте. Миңа жылы киёмнәр бирделәр. Ләкин саф һавада булуым берәр сәгатәтән артмый, өстәвенә, ишегалдым кар көртләре баскач, йөрер җир дә калмады диярлек. Йортка килеп-китеп йөрүче дә күренми. Шулай да капкага кадәр сукмак көрәп куелган була. Бәлки, моны «ханым» эшләгәндер. Азык-төлекне дә кемдер ташып тора иде, югыйсә мин хәзер тәмле тамакка әйләнәп беттем: искергән яки тәм кергән ризыкны бик тиз сизгән булып идем.

Ханым күп сөйләшми, сораша башласаң, «әйе», «юк» белән котылырга тырыша иде. Шуңа күрә мин төпчәнмәдем. Беләсезме, доктор, мин үзем дә бу серле уен белән мавыгып киттем...

Шуңа гажәпләнәм: мәктәпләр һәм гадәти колледжлар кешегә гыйлемне бөртекләп кенә бирәләр һәм югары белем алу өчен кешенең унбиш ел гомере китә. Баксаң, бу вакытны бик нык кыскартырга мөмкин икән! Йокада чакта сабак өйрәтә торган гипноз сеансларын, хәтерне ныгыта торган даруларны айтмим дә инде. Кеше миенең резервлары бик күп һәм, гадәттә, алар файдаланылмый кала. Без үзәбездәге психик-интеллектуаль сәләтнең ун

процентыннан гына файдаланабыз, ахры... Ә үзенең бөтен миен эшкә жиккән кеше — иң гади кеше, доктор! — даһилар эшли алмаганны булдыра ала.

Мин, хужаларым кеше хәтеренең күләмен белергә телиләр, ничә бит информация истә калдырып булу мөмкинлеген өйрәнәләр дип уйлый башлаган идем. Күрәсең, мин аларга гади бер тәҗрибә объекты, кем әйтмешли, диңгез күсесе булып хезмәт итә торганмындыр.

Ләкин мондый тәҗрибә үткәрү өчен минем белән аралашырга, әңгәмә үткәрергә, мине сынарга, вакыт-вакыт имтихан алырга кирәктер бит? Ә хужаларым минем язма җавапларым белән канәгатьләнеп киләләр иде.

Язга тикле мин бу йортта хезмәтче ханымнан башка кеше күрмәдем. Газета, радио һәм телевизордан мәхрүм ителсәм дә, әллә нигә бер миңа магнитофоннан «соңгы ай яңалыклары» тыңлаталар, һәм шик тә юк, ул язма минем өчен махсус төзелгән була иде.

Ә менә музыкага кинәндем! Минем кул астында меңләгән грампластинка һәм магнитофон кассеталары бар иде.

Бусы да бионик метод иде, доктор. Хирургик операция вакытында авыртуны баса торган наркоз сыйфатында музыка куллангалыйлар. Жыр кешене канатландыра, җилкендерә. Музыканың мондый серле көчкә ия булуы күптән билгеле. Бионика музыканы төгәл белем нигезендә кулланырга өйрәнә, доктор, һәрхәлдә, хужаларым иртә-кичләрен динамиктан музыка тапшырганда минем кәефне, теләкләремне белеп, эчке ритмга туры килгән музыка сайлыйлар һәм бервакытта да ялгышмыйлар иде. Үземне нинди сизгер аппаратлар ярдәмендә күзәтеп торганлыкларын мин соңыннан гына белдем.

Язга таба минем гыйлем алу темпларым акрыная төште. Арыганлыгымны һәм сүрелүемне сиздем. Күңелгә бүтән төрле уйлар да килгәли башлады. Ирек турында-

гы уйлар, доктор... Ябылуда озак ятуга кеше түзә алмый, яшәтсә дә, аны иреkkә омтылыш кына яшәтә. Мин дә коймадан тышта кайнаган тормышка омтыла башладым. Андагы эшсезлек, сукбайлык, «жәмгыяте хәйрия» өләшкән сыек шулпалар онытылган иде. Хужалар моның шулай буласын белеп, көтеп торганнар.

Көннәрдән беркөнне, төшке аш вакытында, ханым:

— Мистер Сойль, бүген сезгә кунак килә, - диде.

— Кем? - дип сораганымны сизми дә калдым. Хәлбуки, миңа кем булса да барыбер иде, тик яңалык һәм ирек кенә алып килсен.

Ханым миңа җавап бирмәде, иңбашын гына сикертте.

Һавадан әйләнәп керүемә, мине бүлмәдә мистер Гренвиль көтеп утыра иде. Бусага аша атлавым белән туктап калдым.

— Узыгыз, Сойль, - диде ул хужаларча.

Бу тәкәллефсезлек күңелемә тисә дә, сиздермәскә тырыштым. Гренвиль каршысына килеп утырдым. Кул бирештек.

— Күрәм, сәламәтлегегез начар түгел, - дип сүз башлады Гренвиль, миңа кызыксынып карап.

— Зарланырлык түгел, мистер Гренвиль... Санаторигез әйбәт. Әгәр ирек тә булса...

— Укуларыгыз уңышлы бара шикелле?

— Менә анысын белмим инде, Гренвиль эфәнде! Тыйнаксызлык күрсәтеп, мактанасым да килми.

— Яхшы, Сойль! Әйдәгез, үгезне мөгезеннән алыык, - диде ул, кесәсеннән сигарет чыгарып. - Тартасызмы?

— Тартмавымны яхшы беләсез, мистер Гренвиль, - дидем мин ачу белән.

— Хуплыйм! - диде Гренвиль, тавышын басынкыландыра төшеп. - Сезгә тартырга ярамый, Сойль. Әлегә без моны тыябыз. Хәмер эчүне дә тыябыз.

Гренвиль сигаретын кабызды.

— Тиздән сез эшкә керешәсез, диде ул, һәм аның күзләрендә тагын чаткылар кабынды.

— Шартларыгызны әйтегез. Нинди эш? - дидем.

— Терекчелек министрлыгының бионик тикшеренүләр лабораториясе, профессор Хайрам турында ишеткәнегез бармы? Мондагы китаплар арасында Хайрамның берничә хезмәте булырга тиеш.

— Мин алар белән таныш. Иң күп нәрсә вәгъдә итә торган юнәлешләр профессор Хайрам тарафыннан ачылган. Бүген аңардан да көчле бионик юк дияргә мөмкин.

— Бик шәп, - дип бүлдерде мине Гренвиль һәм төтенен читкә куалап жибәрде. - Менә сез шул атаклы Хайрамның хезмәттәше һәм, җае чыкса, ассистенты булырсыз.

Аптырап киттем.

— Миңдә бит аннан-моннан йолкынган теоретик белемнәр генә, мистер Гренвиль! - дип кайнарланып каршы төштем мин. - Хайрам лабораториясендә үткен скальпель тота белергә, микроскопияне дә белергә кирәк.

— Өйрәнерсез соң, алла колы, - дип елмайган шикелле итте Гренвиль. - Без сезне белемне ничек тупларга икәнәнә өйрәттек, шулай бит? Сезне тырышлыкка, ныклыкка өйрәттек; ай-һай, бездән башка сез ихтыяр көчегезне югалтып бетермәс идегез микән... Башта сезне гади лаборант сыйфатында тәкъдим итәрбез, ләкин сезнең белемегез югарырак үрмәләргә дә юл ача. Сездә ижат чаткысы бар, Сойль. Профессор Хайрам талант ияләрен, сәләтлеләрне бик тиз күрә ала.

Беркавым тын утырдык.

— Максатыгызны әйтегез, мистер Гренвиль, - дидем мин, ниһаять.

— Без аны яшермибез, Сойль. Сез лабораториягә шымчы сыйфатында жибәреләсез. Курыкмагыз, Сойль. Без — дәүләт оешмасы һәм ватан хакына эшлибез, ил-

дәүләт мәнфәгатьләрен яклайбыз.

Урындык култыксасына таянып, аякка баса башла-
вымны күргәч, Гренвиль утырырга кушып кискен ым как-
ты:

— Чәпчәмәгез, - диде. - Шуны аңлагыз: сезнең өчен
бүтән юл юк. Башка юллар кискелгән! Шпионлык — начар
эш түгел. Түләү дә әйбәт.

— Мин — хәр илнең ирекле кешесе, - дип башлаган
идем, Гренвильнең каһкаһәле көлүен ишеткәч, туктап
калдым.

Гренвиль куен кесәсеннән дүрткә бөкләгән юка газе-
та чыгарды.

— Менә, - диде ул, газетада карандаш белән шакма-
клап сызып алынган кечкенә генә бер хәбәргә төртеп күр-
сәтеп.

Хәбәрне укыганда тәннәрем эсселе-суыклы булып
китте...

Бу хәбәрдә үткән елның сентябрь аенда «Милләт
бакчасы»ның яманаты чыккан «эшсезләр почмагы»нда
үле гәүдә табылуы, кәгазьләре буенча, мәрхүмнең Кле-
мент Сойль дигән кеше булганлыгы әйтелгән иде. Мәетне
танучы шаһитлар да табылган. Кардәш-ырулары булма-
ганга, Клемент Сойль мәете крематорийда яндырылган...

Гренвиль мине бик игътибар белән күзәтеп торды.
Беләсезме, доктор, ул хәтта мине кызганган кебек тоелды!

— Ашыкмагыз ла, Сойль, - диде ул аннары. - Хискә
бирелмәгез. Бу фани дөньяда салкын акылдан да яхшысы
юк хәзер. Хиссият артык йөк ул. Уйлап карагыз әле: әүвәл-
ге шәхес буларак, сезнең юридик хокукларыгыз нульгә
бәрабәр, ә дәрәслекне эзли башласагыз, үзегезне исән дип
таныту өчен сезгә ике-өч ел кирәк... Ә яңа шәхес буларак,
сезгә без киң майдан ачачакбыз. Клемент Сойль үлдә, сез
шуны аңлагыз. Тормыш — катлаулы уен. Кибернетика
да, бионика да беравыздан шулай диләр түгелме? Әйттик,

нәрсә ул шахмат уены? Ахыр чиктә ул дошманны алдау дигән сүз, хөрмәтлем. Каршы якның нәрсәендер белеп житкермәвеннән яки хәтта рухи, психик кимчелекләреннән — ашыгуыннан, кызу канлы булуыннан һәм башкалардан файдалану! Нечкәләбрәк карасаң, шахмат уены да, — мин кешеләр арасындагы уенны күздә тотам, роботлар арасындагысын түгел, — намуссыз алдауга корылган. Тормышта да шулай. Бер якта син — аерым шәхес, икенче якта — бөтен дөнья, бөтен жәмгыять, синең көндәшләрең... Әйе... Идеалистлар, куркаклар һәм икейөзле кешеләр генә башкача уйлый. Тормыш жиңеләйсен дисәң, нишләргә кирәк? Һәр нәрсәне үз исеме белән атарга кирәк, Сойль.

Мин дәшмәдем. Фәлсәфәләре зәгыйфь булса да, көч шушы кешеләр ягында. Мин үземне куәтле ташкынга эләккән бер бөжәк хәлендә хис иттем. Ташкын мине сөйри һәм шул пычрак ташкынның бер кисәкчеге булырга өнди... Юкса ул мине изәчәк һәм төпсез упкынга илтеп ташлаячак.

— Уйлагыз, Сойль, - диде Гренвиль, чын йөзен ачып. - Сезнең карамакта бер төн. Сорауларыгызны иртәгә әйтерсез... Кисәтеп куям: Жир йөзенең яртысында безнең кул житмәгән нәрсә юк.

— Доктор, бу төнне мин йокламадым диярлек. Башыма ниләр генә килмәде дә ниләр генә гөман итмәдем, Гренвиль тәкъдименә каршы нинди генә дәлилләр эзләмәдем... Чорыбызның күрке булган профессор Хайрамны мин ихтирам итә идем. Шул бөөк кеше тирәсендә шымчылык итү... юк, юк, мин монысын эшли алмыйм!

Ләкин мин икенче көнне Гренвильгә ризалык бирдем. Әүвәле профессор Хайрамның үзе белән танышырга карар иттем мин. Калганын киләчәк күрсәтер, дидем...

Бер атна үтүгә мин Хайрам лабораториясендә эшкә урнаштым. Институт ишек төбенә мине мистер Гренвиль

машина белән китереп куйды һәм соңгы сүз итеп:

— Онытмагыз, без сезнең янда булырбыз, - диде.

Профессор Хайрам мине кабинетында түгел, микробиология лабораториясендә кабул итте. Минем документларым (ялган документлар, әлбәттә) белән ул таныш иде инде.

— Франциядән килгәнсез икән... Мин картлач Европа дипломына ышанам, коллега. Без барыбыз да — Пастер оныклары, - диде ул миңа ифрат гади итеп.

Яңа документларым буенча мин Франциядә университет тәмамлап күченеп килгән белгеч булып исәпләнә идем. Каракучкыл булуым да, французча йөгерек сөйләшүем дә Гренвильгә ярап куйды, күрәсең. Хәер, каракучкыл булмасам, ул миңа башка исем тапкан булыр иде. Магистр Клемент Сталь. Минем тулы исемем шулай хәзер.

Профессор Хайрам инде сиксәнгә житеп килә. Ул озын буйлы, киң жилкәле. Гәүдәсе төз, атлап йөреше дә яшьләрчә җиңел. Шул мәһабәт кыяфәте өчендер, ахры, аны монда «генерал» дип йөртәләр икән. Чыннан да, генерал ул, фәндә генерал.

«Генерал» институтта үзенең һәр хезмәткәрен белә, аларның шәхси тормышы белән кызыксына, ярдәмчел кулын сузарга һәрвакыт эзер икән.

Ул миңа эш урынымны күрсәтеп, башка лаборантлар белән таныштырып йөрде, лаборатория шөгыльләнгән мәсьәләләрне санап күрсәтте. Мин, үземнең шпион икәнлегемне дә онытып, аның һәр сүзен йотлыгып тыңладым.

Ахырда ул миңа тема бирде.

— Кояш нурларының биологик тәэсирен өйрәнүдән башларсыз, - диде ул күз карашы белән мине сыйпагандай итеп. - Яңа мәсьәлә түгел-түгелен. Аерым алганда, кояштагы тапларның грипп таралуга, йөрәк авыруларына, иген уңышына тәэсире шактый тикшерелгән. Кояш радиациясенең терлекләргә йогынтысы да шактый өйрәнел-

гән, ләкин тупланган материаллар эзлекле бер системага салынмаган. Мәгълүматларны хисап машинасына кертерлек хәлгә китереgez...

Профессор ак халатын жилфердәтеп китеп барды. Эшне тәфсилләп аңлатуны ул кирәксенмәде. Миңа ышануымы? Сынавымы?

Жиң сызганып эшкә керештем. Начармы-яхшымы, мин жир климаты буенча белгеч, һәм кояш нурланышы минем төп профессиямә турыдан-туры бәйләнгән.

Мәгълүм булганча, кояштагы таплар саны унбереллык период белән үзгәрәп, әле артып, әле кимеп тора. Бу үзгәреш кайчагында жирдә көтелмәгән нәтижәләр китереп чыгара. Әйтик, басу тычканнарының үрчүе белән кояш таплары арасында бәйләнеш барлыгын беләсезме икән? Мондый бәйләнеш бар, доктор. Кимерүчеләр, гадәттә, кояш активлыгы минимумга житкәндә күпләп үрчиләр. Лаборатория журналында мин кояш активлыгын күрсәткән саннар белән янәшә бизгәк, грипп, йөрәк авырулары, скарлатина һәм бума ютәлгә караган мәгълүматлар таптым. Кояш активлыгы көчәеп, икенче тәүлектә Жир йөзөндә үз-үзенә кул салган кешеләр саны 4-5 тапкыр арта, ул көннәргә автомобиль аварияләре ешай икән. Димәк, психикага кояшның тәэсире аермачык.

Төрле илләрдә мал-туар арасында таралган чирләр, үләт-кизүләр дә мәгълүм дәрәжәдә кояшка бәйле. Бу нәрсә, ахыр чиктә, төрле төбәкләрдә ит-сөт житештерү күләмендә һәм аның сыйфатында, ягъни экономикада, азык-төлек бәйләрендә чагылырга тиеш. Миңа энә шул катлаулы багланышларны ачыклау өчен компьютерга программа төзөргә кирәк иде.

Лабораториядә мин тиз үзләштем. Кем, каян булуымны төпченеп сораштыручы да, яңа кешеләргә сынау өчен шаярту кебек нәрсәләр дә булмады. Монда тәртип, гыйльми хезмәттәшлек һәм тигезлек хөкем сөрә иде. Бе-

ренче көнне үк өстәлемә гыйльми симпозиумга чакыру билеты, лаборантларга тиешле сөт талоннары һәм купшы пионнар куеп чыктылар.

Гренвиль мине кече габаритлы квартирага урнаштырган иде. Квартирам тулысынча жиһазланган: суыткыч кына түгел, һава кондиционерына кадәр бар. Әлбәттә, мине күзәтә-тыңлый торган электроник аппаратлар да куелган. Аларны, миннән бигрәк, минем кунакларымнан яшергәннәрдер дип уйлыйм.

Эштән кайтып керүем булды — телефон шалтырады.

— Хәлләр ничек? - дип сорады Гренвиль, трубкага дәшкәнемне дә көтеп тормастан.

Мин сөйләп бирдем.

— О'кей, - диде ул. - Профессор ошый, димәк?

— Искиткеч, - дидем мин саф күңелдән. - Кеше буларак та, галим буларак та...

— Дөрес, - диде Гренвиль. - Безне аның шундый искиткеч булуы кызыксындыра да, Сталь! Аңа ярага тырышыгыз, ләкин ялагайланудан Аллам сакласын! Әгәр ул сездән шикләнә башласа, уеннан чыгарга туры киләчәк, Сталь.

— Аңлыйм.

— Иртәгә квартирагызга килермен. Язма рапорт әзерләгез. Югарыдагылар өчен.

Яңа юнәлешләр лабораториясендә мистер Гренвиль вәкилләренең миннән башка да булырга тиешлеген мин чамалый идем. Анда миңа дубль булмаган хәлдә дә, мине күздән ычкындырмыйлардыр. Димәк, мин өемдә дә, эшемдә дә күзәтү астында идем.

Мин эшли башлап күп тә үтми, профессор Хайрам киңәшмә жыйды.

Гажәеп киңәшмә иде бу, доктор. «Брейнштурмиң»ның нәрсә икәннен беләсездер. Ми штурмы, ми атакасы дигән сүз... Әгәр нинди дә булса мәсьәләгә аерым галим-

нәрнең теше үтмиçә тора икән, профессор Хайрам аны күмәк көч белән хәл итәргә тырышып карый. Киңәшмәдә күп дигәндә ун кеше катнаша. Аларга мәсьәләгә караган һәртөрле фикер әйтергә рөхсәт, һәртөрлесен, доктор! Беренче карашка никадәр төпсез, буш, акылсыз тоелса, шулкадәр яхшырак. Син әйткән фикерне берәү дә тән-кыйтылми. Киресенчә, киңәшмәдә тәнкыйть катгый рәвештә тыелган. Ләкин кеше фикерен үстерергә, аны киңәйтергә, жәя төшәргә, тирәнәйтергә рөхсәт ителә.

Киңәшмәне башлаганда кереш сүзен профессор Хайрам кыска тотты:

— Һиндстанда «утбасарлар» дип аталган факирлар бар, - диде. - Факир гөжләп торган утлы күмер өстеннән яланаяк йөри. Аягында пешкән эз дә калмый, - дип кабатлады профессор. - Бу факт бөтен физиологиягә каршы килә... Уйлашык.

«Уйлау» төгәл биш минутка сузылды. Сорау бирүче булмады.

Беренче булып бөтен килеш-килбәте малайларга охшаган ассистент кыз кул күтәрде.

— Сөйләгез, Лези, - диде житәкчебез.

Лезиның тавышы үзе кебек үк ягымлы икән.

— Үтүкнең кызуы житкәнме икәннен белү өчен, мин бармак очын юешләп үтүк табанына тидереп карыйм, - дип сөйләде ул үтә житди итеп. - Бу вакытта хасил булган су парлары бармакны үтүк табаныннан изоляцияләп, аерып торалар, бармак пешми...

Лези урынына утыргач, икенче берәү аның фикерен куәтләде:

— Минем энекәш чуен кою цехында эшли, - диде ул. - Цехта эшчеләр арасында мондый бер шаяру бар икән. Кулларын суда чылаталар да, тиз генә сыек чуенга тыгып алалар...

Төрледән-төрле фикерләр, фаразлар чишмә булып

ташты:

— Аякка кызудан таркалып газга әйләнә торган берәр төрле май сөртөргә була. Яки пудра...

— Баш мие аяк табанына: «Тирләргә!» дигән боерык жиберә. Тәүлегенә тир рәвешендә ярты стакан чамасы су бүлеп чыгара торган аяк утлы күмер өстендә йөргәндә тир бүлеп чыгаруны, әйтик, ун тапкыр арттыра... Моны тикшерү кыен булмас иде. Утта йөргән фокусчының яки факирның авырлыгы сизелерлек булып кимергә тиеш.

— Хиңдлар һәм негрлар тәнәндә жылылыкны йота торган ниндидер матдә бар...

— Ул матдә, химик төзелеше ягыннан, тән пигментына охшамаган микән? Негрлар тәнәнен кояш пешерүдән шул каралжым пигмент саклай бит.

Сөйләүчеләр үзләрен бик иркен тоталар, берәү дә көлмәгәйләре дип борчылмый. «Күмәк баш мие» яңа фикерләр чишмәсенә, профессор Хайрам әйтмешли, «идеяләр генераторы»на әйләнә.

Тик киңәшмәдәге фикерләргә оригинальлек һәм әлегә дә баягы «хыялай акылсызлык» җитеп бетми иде, минемчә.

Мин иң ахырдан сөйләдем. Торып баскан идем, Лези:

— Утырыгыз, Сталь, юкса бөтен тәрәзәне каплайсыз, - диде.

— Факирның аяклары пешә, ул аны сиздерми генә, - дидем мин, беренче тапкыр имтихан тотучы студент кебек дулкынланып. - Кызудан аяк тиресе мөгез сыман хәлгә килә һәм шул катлау эчке тукумаларны саклай. Ә соңыннан мөгез матдә яңадан йомшак тире катлавына әйләнә...

«Бреннштормиң» кагыйдәсе буенча мине берәү дә хупламады һәм каршы килүче дә булмады. Мин тагы да хыялайрак фаразымны әйтеп бирдем:

— Икенче вариант: аяк табаны һәртөрле нур энергиясен тулысынча кире чагылдырып кайтара торган идеаль

көзге сыман хэлгә килә. Кара жисемнәр кояшта нык кызалар, ә көзгә жылынмый да кала...

Шулчакны профессор Хайрам, башын күтәреп, түгәрәк пыялалы күзлегә аркылы миңа карап куйды.

Хайрам кабинетыннан таралышканда, хисап бүлеге мөдире, зәңгәрсү чырайлы үтә ябык бер кеше, мине аркамнан кагып:

— Беренче имтиханны уңышлы бирдегез. Котлыйм. Башыгыз йомры, - диде. Аның тавышында мин хуплау яки иптәшең өчен куану кебек нәрсә төсмерләмәдем.

Кичен Гренвиль белән очраштык. Мин аның киңәшмә турында хәбәрдар булуын сиздем. Белдермәскә тырышса да, ул сөенгәнән яшерә алмады.

— Ашыкмаска. Ашыкмаска! - диде ул әллә үзенә, әллә миңа атап.

Ул, тәмәкесен пыскытып, ишекле-түрле йөрөндө.

— Хайрам сезгә яңа эш тәкъдим итәр, - диде ул анары. - Ләкин сез иң әүвәле башлаган эшегезне төгәлләп чыгарга теләвегезне әйтерсез.

Мин менә шушылай ике төрле тормыш белән яшәдем. Эшемдә пөхтә һәм төгәл булырга тырыштым, һәр фактны, һәр яңалыкны рапортыма терки бардым. Ничектер, үземчә вак нәрсә дип уйлаган бер фактны әйтмичә калдырган идем, Гренвиль мине шундук кисәтте:

— Ай-яй, Сталь әфәнде, яшь галимгә мондый игътибарсызлык бер дә килешми. - дип башын чайкады ул.

Теге пычак шикелле юка чырайлы хисап бүлеге мөдире гел минем тирәдә чуалды. Ул үзенең шымчы булуын миннән яшерми иде инде.

Без Лези белән бер бүлмәдә утыра идек. Мин аның белән якынаерга тырышып карадым... Тик ул, юклы-барлы сәбәпләр табып, кино билетларыннан да, мин мистер Гренвиль аркылы тапкан сәнгать фестивале билетларыннан да баш тартты. Үзе бармак янады: «Карагыз, Сталь,

гашыйк була күрмәгез...» - дип үртәгәндәй итте. Ул үзе чая, телгә дә үткен, эмма бер дә кыланчык түгел. Мондый жит-ди кызларны мин беренче тапкыр күрдем шикелле.

Гренвиль ялгышты: профессор Хайрам ашыгасы ит-мәде. Ул минем эш нәтижәләремне көтеп алды, аларны үзе эшкәртеп чыкты һәм, күрәсең, канәгать калды. Мин, үзем тапкан саннарга таянып, министрлык өчен кайбер рекомендацияләр дә эзерләдем. Мәсәлән, кояшта таплар кимеп, икенче елны басу тычканнары үрчи һәм киләсе кышка төлке тун, бүрек һәм яка бәяләре төшә. Сәбәбе үтә гади: вак кимерүчеләр аулап тамак туйдырган төлкеләр дә бермә-бер ишәя, сунарчылар атлаган саен төлке очраталар, ә базар моңа алтын пизарролар белән җавап бирә.

Профессор мине кабинетына чакырып яңа тема бирде.

Гренвиль да экренләп миңа шымчылык эшемнең максатын ача иде...

— «Алдак детекторы» турында ишеткәнегез бармы, Сталь? - дип сорады ул бер кичне. - Бу аппарат кешенең ялганын бик тиз тотта. Эчке кичерешләренә күрсәтә торган «эмоционер» безгә кешеләрнең хисси һәм рухи дөньясына тагы да тирәнрәк үтеп керергә мөмкинлек бирә.

Мине дә шундый җайланма белән тикшерә торганнардыр дигән уйдан аркама суык йөгәрде...

— Кызганычка каршы, профессор Хайрамның хис-тойгылары безгә билгесез, - диде кинәт Гренвиль һәм әле генә кабызган сигаретын төпчек савытына төртеп сүндерде. Аның чырае караңгы, тавышында ниндидер бер янау ишетелгән кебек булды. — Хайрам эмоциональ ябынча бөркәнгән, аңлайсызмы? Аның тойгыларын безнең җайланма аңлата алмый. Профессорның эчке дөньясы безгә караңгы...

— Димәк, ул үз-үзен тотта белә...

— Сталь! Иң монафыйк, икейөзле бәндәләренә, чын

мәгънәсендә артистларны да без «ә» дигәнче чишендереп хисләр жыелмасына таркатып ташлый беләбез. «Эмоционал»дан кача алмыйсың. Аны фәкать ясалма сигналлар белән томаларга гына мөмкин. Ә профессор бернинди техник җайланмадан файдаланмый. Бусы — тикшерелгән факт, Сталь!

Гренвиль телен шартлатып куйды.

— Әле бер ел элек кенә профессор да безнең кебек үк алла бәндәсе иде, - дип сүзен давам итте ул, өстәлгә чирткәләп. — Без аны детектор күзеннән ычкындырмый идек...

— Бер ел элек? Бәлки шул чагында берәр хәл булгандыр? Берәр төрле үзгәреш?

— Фикер сөрешегез миңа ошый, Сталь, - диде Гренвиль. - Әйе, нәкъ бер ел элек Хайрамның улы, югары класлы пилот, Көнъяк Монтина күгендә һәлак булды.

— Профессорның улы да бар идемени? Аңа ничә яшь иде соң?

— Хайрам соң өйләнгән... Улына кырык тулган иде инде.

— Гаҗәп, - дидем мин.

— Нәрсәсе гаҗәп?

— Профессорның үз улын хәрби юл белән җибәрүе...

— Хайрамның улы романтик, ул төрле сәяхәтләр, батырлыklar турында хыяллана иде. Егерме яшендә ул өен ташлап китә һәм мөстәкыйль тормыш белән яши башлый... Ләкин, безгә мәгълүм булганча, соңгы вакытларда ул әтисе белән татулашу, тыныч тормышка кайту турында уйлана башлаган иде. Сәяси яктан да аңа ышаныч какшый башлаган иде...

— Аны бәреп төшерделәрме?

— Юк, самолетка снаряд йә ракета элэккән булса, автоматлар моны шул минутында ук радио аша хәбәр иткән булырлар иде. Мотор яисә идарә механизмнары бо-

зылуын да.

— Пилот Хайрам үзен-үзе шартлатканмы?

Гренвильнең зәңгәрсу иреннәре көлемсерәп куйды.

— Әлбәттә, моңа һәркем сәләтле дип әйтеп булмый... Йә авыру, психик тотрыксыз кешеләр, йә... артык инанган кешеләр генә сәләтле. Мин антипатриотик идеяләргә инанган кешеләрне күздә тотам. Аннары тигезлек өчен көрәшүче тилеләрне. Ә кешеләр тигез итеп яратылмаган бит, Сталь, ә? Алар психогенотип ягыннан да тәңгәл түгел: ихтыяр көче ягыннан, ижади сәләтләре ягыннан. Ә физиологик аерымлыklarны әйтеп тә торасы юк инде.

Гренвильнең шушылай ачыктан-ачык сөйләнүе мине аптырашта калдырды. Минә һаман сыныймы ул әллә? «Эмоционер» кебек көчле коралы булганда, минә нигә сынарга? Бәлки, «эмоционер» дигән нәрсәсә әкият кенәдер аның? «Алдак детекторы» турында күп яздылар. Көнъяк Монтинага хәрби хезмәткә барудан баш тарткан яшь солдатлар да бу детекторны алдый алулары турында матбугатта шаулаганнар иде бугай...

— Профессор Хайрам нәрсә ниятләп йөри? Ул үзенә күп кенә ачышларын сер итеп саклый. Кемгә дип саклай ул аларны? Хәзер нигә посты ул? Сөз минә аңлайсызмы, Сойль? - дип, чын фамилиямне ычкындырды Гренвиль, мавыгып китеп. - Патриот булсагыз, безнең ни сәбәпле пошаманга төшүебезне дә аңларсыз, шәт, - дип салпы якка салам кыстырды ул аннары.

— Аңлайм.

— Безне профессорның һәр адымы һәм сүзе кызык-сындыра. Без аның ачышларының диңгез аръягына китеп баруына юл куя алмыйбыз...

Бу көнне Гренвиль минем өстәл өстендә бер төргәк кәгазь пизарролар калдырды...

...Профессор Хайрам миңа биргән яңа эш темасы тереклек ияләренең югары температурага түземлеге ту-

рында иде. Терек организмнар нинди эсселекне күтәрә ала? Кызуга чыдам тереклек ияләре нинди биологик ысулларны эшкә җиккәннәр? Әйтик, дөяләрне йомшак мамык-йон катлавы эсседән саклый, күп кенә хайваннар исә артык җылылыкны тир бүлеп чыгару юлы белән читкә озаталар. Ә менә этләрнең тәннәрендә тир бизләре юк чамасында, һәм алар эссе көнне телләрен салындырып шуның аша «тирлиләр».

Эссегә чыдамлыкны арттыру юллары бармы?

Бу мәсьәләнең эссе Монорадо төбәгендә терлек-челекне үстерүгә турыдан-туры катнашы булганга, министрлыкта минем теманы хуплап каршы алганнар һәм аңа түгәрәк кенә сумма аерып куйганнар икән.

— Мәсьәләнең тарихын озак тикшерәсе юк, - диде профессор. - Ул бөтенләй яңа диярлек.

— Эшкә кай яктан тотынырга соң, профессор? - дип сорадым мин.

— Бәлки, садә организмнардан башлап җибәрерсез? 80 градуслы кайнар гейзер суларында да бактерияләр яшәве мәгълүм. Аларның аксым матдәсе нилектән оешмый? Мәсьәләгә икенче яктан — түбәнге чик ягыннан да якын килеп карагыз. Организмнарның суыкка чыдамлыгы һәм анабиоз халәте ныграк өйрәнелгән. Җир-су хайваннары: мәсәлән, тритоннар, боз булып катырганнан соң, ягъни бөтен физиологик процесслар туктатылгач, әкрен генә җебеткәндә яңа тормышка кайталар...

Әңгәмәдән соң профессор, миңа тулы ирек куеп, атналар буена борчымады. Ул, гомумән, вакчыл кеше түгел, үз кул астындагыларның инициативасын чикләми иде. Мин эшкә бирелдем.

— Сезне ялыктырып бетермәдемме мин, доктор? Оһо, төн уртасы да җитеп килә икән бит... Яхшы, сүземне дәвам итәм, доктор.

Әйе... Бу мәсьәлә мине биологиядән физика өлкәсенә

— термодинамикага алып керде.

Мин жәйнең дә, көзнең дә үткәнән сизми калганмын. Шулай тагы кыш керде.

Профессор Хайрам белән арабыз һаман якыная барды. Тикшеренүләремнән кайбер нәтижәләр дә күренә башлагач, профессор кичке якта минем янга сугыла, теге яки бу тәжрибәдән нәрсә көтүемне һәм нәтижәнең нинди булуын сорый, мине хуплап ияген кага, бергәләп шатлана иде. Бервакыт ул минем семья хәлләремне сорапты. Якын кардәшәрем юклыгын белгәч, аның миңа карашы тагы да жылынды кебек. Ул үзе дә ялгыз иде бит.

Шулай да Яңа елны каршыларга профессор мине үз өенә чакырып дип көтмәгән идем. Яңа ел кичәсен Лези белән үткәреп булмасмы дигән хыялым да бар иде, тик насыйп булмады... Көтмәгәндә Гренвиль үзенең буар еланың кебек күзләрен миңа текәп:

— Сталь, сез, шайтан алгыры, гашыйк булгансыз! Моңысы инде, күгәрченкәем, бернигә ярамый... Нинди малайлык! Сез безнең эшне харап итәргә телисезме әллә? Кызармагыз, Сталь, сезнең хисләрегез аппараттан башка да күренеп тора! - дип тиргәнергә тотынды.

Мин, бәлки, Гренвильнең тыюларын санга сукмаган да булыр идем, ләкин Яңа ел алдыннан гына Лези авырып китте. Аны шифаханәгә салдылар.

Кунакка барасымны әйткәч, Гренвиль елмаеп ук жибәрде:

— Сезгә премия тиеш! - диде.

Икенче көнне институт коридорында миңа хисап бүлеге мөдире очрады. «Гренвильдән сәлам, - диде ул шыпырт кына. - Мәгез, тотыгыз. Тизрәк!»

Ул миңа шырпы тартмасы кадәрлерәк кенә бер төргәк сузды.

— Ни бу?

— Термометрлар. Өч данә. Аларны профессорның

өөндө төрлө бүлмэлөрдө кеше күзө төшмөстөй жирлөргө куеп калдырыгыз. Таблеткалар да бар... Алары... исерүгө каршы. Табынга утырыр алдыннан кабарсыз. Салют!

Мөдир озын кулларын салындырып китеп барды. «Нинди ипсез хэрәкәтлө кеше! Мондый кешене шпион итеп күз алдына китерү дә кыен. Гренвиль аны шуңа яллаган да», - дип уйлап калдым мин, аның шыксыз гәүдәсен күзәтеп. Профессор Хайрам шәһәрнең көньяк читендә, үз йортында яши иде. Бу — мөлкәтлө кешеләр кварталы. Андагы йортлар биеккә омтылмый, ике-өч катлы гына, һәрбер йорт янында бакча, чәчәклек, оранжерея, ябык бассейннар бар. Кайберәүләренең ишек төбөндә кыш көнө дә, гейзер кебек, фонтан сиптереп тора. Аксыл буга чорналган сталагмит бозлар кичләрен төрлө төстөгә неон яктысында гажәеп матур. Астрономия һәвәскәрләре, Шәрык мәчете стилиндә манара корып, обсерватория оештырганнар. Кем нәрсәгә хирыс... Вакытларын һәм акчаларын кая куярга белмиләр.

Такси тәрәзәсеннән тирә-якны күзәтеп барганда мин шуларны уйладым.

Таксист бу тирәне яхшы белә икән. Ул машинасын биек коймадагы ишек кадәр генә бер капка янына китереп туктатты. «Профессор тынычлыкны сөя, - диде ул. - Аны кайтаргалаганым бар...»

Мине көтеп торганнар шикелле. Шофер белән исәпне өзүмә, капка ачылып китте. Зур, юан гәүдәле, көрәк сакаллы бер карт чыгып, калын тавыш белән:

— Мистер Сталь, рәхим итегез, - диде.

Мондый картны профессор Хайрам каян тапкандыр. Себер аюлары турында Һолливуд чыгарган арзанлы фильмнар каһарманы кебек иде ул. Өстәвенә, картка бозаудай эт ияргән. «Театрмыни...» - дип уйладым мин, сәерсенеп. Профессор моны юри эшләмиме икән? Мондый театр ят кешеләрне куркытырга тиеш бит.

— Курыкмагыз, тими ул, - диде карт. - Үз кешегә тими... Акмаңгай, өйгә, өйгә! Бар, акыллым, ишекне ача тор.

Ишегалдында кар әйбәтләп көрәлгән, себерелгән. Багана башларына көчле лампалар эленгән, көндезгә кебек якты. Шымчыларга монда качып-посып үтеп керү кыен, билгеле.

Карт, мине алгы бүлмәдә чишендереп, киёмнәремне шунда элөп куйды. Акмаңгай кара борынын ботинкама тидереп алды да, койрыгын болгап дуслыгын белдергәч, ишек катына барып ятты. Мине исемнән таний. Күрәм-сең, профессор Хайрам ул кадәр беркатлы түгел — Грен-вильгә каршы кораллары бар аның.

Зал ягына үттек.

Башка кунаклар да булыр дип көткән идем, һәрхәлдә, профессор үзе генә булыр дигән уй башыма да килмәгән иде. Әнә ул тәрәзә буенда кәнәфидә китап карап утыра. Бүлмә уртасында зур чыршы, стеналарга да чыршы ботаклары эленгән. Профессор тоткан китап битендә яшь-келт шәүлә уйный.

— Рәхим итегез, Клемент, - дип кул изәде ул, үз янына чакырып. - Әйдәгез, утырыгыз...

Гадәттә, профессор бик гади киенә иде, ә бүген ул энәдән-жептән чыккан кара костюмнан, ап-ак яка, галстугында зур энҗе ялтырый. Ләкин бүген ул нигәдер өлкәнрәк күренә.

Мин профессор янәшәсеннән урын алдым.

— Үз өегездәге кебек булыгыз, - диде профессор, китабын тезенә куеп. - Ялгыз булуыма гажәпләндегез шикелле... Тыныч картлык, Клемент... Сезгә күңелсез булмагае...

— Юк, юк, - дидем мин, ашыгып. - Мин үзем дә ялгызлыкка күнеккән кеше, профессор. Шау-шулы компани-яләрден качам...

— Алайса уртақ тел табарбыз. Эмма сезнең киләчәк алда әле, - диде профессор. - Гаилә бәхетеннән ваз кичәргә ярамый...

Профессор мине үзенең йорт музейе белән таныштырды.

Баштарак мин музейның системасын, тәртибен аңламыйча тордым. Монда гемоглобин молекуласы моделеннән алып уенчык космоска һәм баш миенең төсле пластиктан койган моделенә кадәр бар иде. Шунда ук тере тукума үрнәкләре: мөгез һәм тояк, сөяк, мускул җепселләре, тире, чәч-йон, сеңерләр... Ә бер почмакта аквариум. Аның янында пластмасса банка. Анда нидер хәрәкәт итә, тик балык түгел.

— Ясалма мускул, - дип аңлатты профессор Хайрам. - Бик үк уңышлы модель түгел-түгелен. Файдалы эш коэффициенты җитмеш процент.

Бу модель өзлексез «эшләп», сузылып һәм тартылып, җеп аша нәни көпчәкләрне әйләндереп утыра иде.

Тагын бер экспонат янында тукталдык.

— Бусы — дельфинның баш мие. Сырларның күплегенә игътибар итегез. Информация эшкәртү сәләте ягыннан кеше миеннән кайтыш түгел, ә авырлыгы зуррак та. Мин кайчан да булса дельфиннар белән аңлашып булып дип өмет итәм. Кайбер мәгълүматларга караганда, дельфиннар акыл ягыннан тәрәккый итә, үсә кебек. Аларның кешегә дустанә мөнәсәбәте, хәтта, мин әйтер идем, мәхәббәте дә шуннан булып. Алар безне өлкән туганнары итеп танийлар, безгә ярарга тырышалар... Тиздән безгә дельфин — хайван дигән төшенчәне үзгәртәргә туры килмәгәе. Аристотель заманнарында дельфинны «диңгез кеше» дип йөрткәннән беләсездер?

Мин өстәлдә яткан буяулы таякка игътибар иттем. Аның бер башы кызыл, икенчесе зәңгәр иде.

— Магнит, ахрысы?

— Юк, Клемент. Тылсымлы таяк ул, - дип, үз итеп күз кысты профессор. - Әгәр аның бер башын утка тыгып торсаң, табигый, икенче башы да жылына. Ләкин башларын алыштырсаң, ул инде жылылык үткәрми. Электроникадагы ярымүткәргеч диод кебек. Мин аны термодиод дип атадым... Аның идеясен мин терек табигатътән күчердем.

Бал кәрәзе кебек меңләгән күзәнәкләрдән торган күз моделен мин шундук танып алдым.

— Кырмыска күземе, профессор? — дидем.

— Әйе.

— Кырмыска йолдызларны көндөз дә күрә диләр...

— Күрә, Клемент. Кайберәүләр кырмыска күзенең бу сәләтен «кое эффекты» белән аңлатырга маташтылар. Кое төбеннән караганда, йолдызлар көндөз дә күренә, имеш... Бу, әлбәттә, дөрөс түгел. Аннары китереп, күзәнәк фасеткалар бик сай бит. Кырмыска күзе чәчелгән яктылыкны кабул итми бөтен хикмәт шунда. Ул полярлашкан нурлары гына үткәрә. Аның каравы, кырмыска күзе төсле сурәт бирми, һәм без кырмыскадан көнлөргә тиеш түгел.

Галимнең йорт музейе ике зур бүлмәне алып тора иде. Экспонатларына караганда, аны «Бионика музейе» дип атарга мөмкин булыр иде. Бу хакта профессорга әйткән идем, ул, килешеп, ияген какты. «Мин экспонатларны Дәүләт музейена калдырырга уйлыйм, - диде ул. - Бәлки, киләчәктә махсус бионика музейе да ачылыр әле...»

Без музейда, аннан соң профессор Хайрамның китапханәсендә сәгать унберләргә тикле йөрдек. Залга әйләнеп кайтканда, профессорның хезмәтчесе — баягы көрәк сакаллы карт өстәлгә тәлинкәләр тезеп йөри иде. Ул, ак альяпкыч бәйләп, башына да ак берет кигән, корабльләрдәге пешекче — кок диярсەң.

— Профессор, табын әзер, - диде ул кыска гына.

— Рәхмәт, Иохим, - диде аңа профессор Хайрам. - Хәзер утырыша башларбыз. Өстеңне алыштыр да үзең дә

чык.

Хезмэтче белән хужа арасындагы мөнәсәбәтләр, күрәсең, кешеләрчә гади дуслыкка кайтып кала иде.

— Иохим — флотта кок булып хезмэт иткән кеше, - дип сөйләнде профессор. - Аш-суга искиткеч оста. Мин аны рецептларыңны сат дип үгетлим дә үгетлим...

— Димәк, сез ялгыз ук түгел, профессор? Ул сезнең кардәшегезме?

— Икенче бөтендөнья сугышы вакытында мин хәрби флотта хезмэт иттем... Кече офицер идем. Япон бомбасы эләгеп. кәрабыбыз батты. Шунда Иохим белән без бер-беребезне коткарганбыз.

— Ничек бер-беребезне?

Мин һушыма килгәндә, Иохим мине сул кулы белән кочып йөзеп бара иде... Кинәт мин төпкә китә башлавыбызны сиздем. Иохим аңын югалткан иде. Шунда рольләр алмашынды, мин аны кочаклап йөзә башладым. Икенче кат аңыма килгәндә, Иохим мине яр буена сөйрәп алып чыккан иде инде... Без шунда туганлаштык.

Бу төнне мин Гренвильнең бер боерыгын үтәми калдырдым, доктор. Мин ул биргән даруны капмадым, нәрсәдәндер шикләндем. Хәер, без шәрабның да көчсезен генә эчтек.

Термометрлы радиотапшыргычларның икесен мин ике бүлмәдә урнаштырдым. Өченчесен куярга жай да чыкмады, яшертен урын да күрмәдем.

Кунактан мин икенче көнне төш авышкач кына кайттым.

Институтта бәйрәм каникулы башланды, вакытым буш, ләкин мин шул көнне үк Гренвильгә рапорт бирергә тиеш идем.

Ул минем квартирага үзе килде.

Мин сөйләгәндә Гренвиль бүлдермәде, һәр сүземне йотып барды, куен дәфтәренә дә ниләрдер төрткәләде.

Йөзе гадәттәгедән ачык, күз карашы ук жылынган төсле иде. Минә хуплавы сизелеп тора.

— Операцияне һәйбәт башкарып чыктыгыз, Сталь, дип мактады ул, аркамнан кагып. - Банкка сезнең исемгә өч «кисәк» пизарро күчерелде. Сөз бүләккә лаек, Сталь!

Гренвиль минем ике иңемнән тотып күзләремә карады.

— Шпион, фәнни тикшеренүче галим кебек үк, максатын аңлап эш итәргә тиеш, - диде Гренвиль. - Безне профессор өендәге температура нигә кызыксындыра? Шуны беләсегез киләме?

— Анда һәр жирдә нормаль бүлмә температурасы...

— Безне температура үзгәрешләре кызыксындыра, шпион әфәнде! Профессор Хайрамның өе үзәктән су белән жылыту системасына тоташмаган. Анда чуен инглиз мичләре генә бар, күргәнсез бит? Хәлбуки, кыш көне мич якмыйча булмый — без бит урта киңлекләрдә яшибез. Ә мич ягу өчен йә утын, йә күмер, йә газ кирәк... Хайрам өендә тотылган газ күләмен без белешеп торабыз. Профессорның турылыклы хезмәтчесе Иохимның менә ике ел инде күмер кайтартканы юк. Жәй көне йөк мотороллеры белән усақ кисәкләре китерттеләр, ләкин алар шашлык куыру өчен генә житәрлек. Профессор шашлык ярата, сөз дә авыз иткәнсездер... Хәзер инде төшенәсезме?

— Ә электр жылыткычлары? Дөрес, мин андый мичләрне күрмәдем...

— Электр энергиясә дә исәптә, Сталь. Аны да бушка жибәрмиләр бит. Хайрам өен электр белән жылытмый. Шайтан алгыры, үзенең карт сөякләрен ничек жылыта соң ул? Без термотехник инженердан ул йортны жылытырга күпме калория кирәклеген хисаплатып алдык. Ки-мендә ике йөк машинасы күмерсез кыш үткәреп булмая-чагы билгеле булды.

— Чыннан да, гажәп икән шул, - дидем мин, ләкин,

профессорның нәкъ менә жылылык мәсьәләләре белән кызыксынуын белгәнгә, артык гажәпләнмәдем кебек.

Инде чыгып барышлый гына Гренвиль миңа таба борылып:

— Таблеткаларны капмавыгыз, бәлкәм, дәрәс тә булгандыр, ләкин боерыкны үтәргә кирәк, Сталь, - диде.

Кисәтүе, әлбәттә. Таблеткалар турында мин аңа бер-ни әйтмәгән идем бит.

Термобиз мәсьәләсе белән мин тагын ике ай чама-сы шөгыльләндем. Бөжәкләр, кәлтәләр һәм ак күселәр белән тәҗрибәләр үткәрдәм. Организмнарның эсселеккә каршы торуы зур, бик зур... Хәтта кешенең дә. Заманында ике галим, сынау өчен, ялангач килеш кызу мич эченә кереп утырган. Шунда ук ипи пешеп чыккан, ә галимнәрнең сәламәтлегендә нормадан тайпылыш сизелмәгән. Алар тирләү исәбенә икешәр килограмм авырлыкларын югалтканнар. Кызганыч, бу тәҗрибә үз вакытында математик яктан эшкәртелмичә калган. Кызу мич эчендә организмның нормаль эшчәнлеген саклап тоту өчен әлеге ике килограмм авырлык кына, ягъни тәндәге май тукумаларының су белән карбон оксидына таркалуы гына җитми. Бу очракта организм башка көчләрне дә эшкә куша булса кирәк. Минем үз тәҗрибәләрем дә шул нәтиҗәгә китерде.

Мин тапкан саннардан профессор бик канәгать калды һәм эшнең алдагы баскычын киләсе елның азыннан Монорадо штатында кыр-басу шартларында үткәрергә дип планлаштырды.

Хәзергә шул нәрсә ачык, - дип йомгак ясады ул, - мо-хит белән көрәштә тереклек ияләре без белмәгән регулятордан да файдаланалар. Нинди регулятордан?

Профессор үз фикерләрен әйтеп үк бетерми иде, минемчә. Бу регулятор турында ул нәрсәдер белә иде...

Мин быелга икенче темага — радиоактив нурланыш тәэсирен өйрәнүгә керештем. Бәхеткә каршы, Лези да ох-

шаш тема белән шөгыйльләнә, һәм миңа аның белән еш аралашырға туры килә иде.

Сүзне, гадәттә, ул башлап җибәрә. Йә: «Клемент, мине французчага өйрәтегез әле», - дип бәйләнә, йә галстугымнан гаеп тапкан була... Бервакыт ул миңа:

— Клемент, сез профессорның йөрәгенә ачкыч таптыгыз шикелле, - диде.

Мин бернинди дә ачкыч эзләмәвемне әйттем.

— Аның өендә булгансыз икән. - диде кыз мәгънәле генә.

— Булдым. Яңа елны каршылаганда сезнең исәнлеккә дә чәкештек, - мин әйтәм.

— Рәхмәт, - диде Лези. - Ә профессорның гаилә альбомын карамадыгызмы? Профессор альбомны китапханәсендә журнал өстәлендә тота...

— Юк, күрмәдем, - дидем мин. - Лези, димәк, сезнең дә профессор өендә булгалаганыгыз бар?

— Берничә тапкыр.

— Альбомда нәрсә бар соң, Лези? - дип төпченә башладым.

— Профессорның улы... Пилот Хайрам... Егерме биш яшьләрендә ул, беләсезме, кемгә охшаган булган? Сизгә Клемент!

— Миңа охшаган?

Лезиның зәңгәр күзләрендә чагылган шик эреп югалды. Ул минем пилот Хайрам турында берни дә белмәвемә ышанды.

Ә бит мин пилот Хайрамның, тыныч халыкны бомбага тотудан баш тартып, самолетын шартлатканын белә идем... Әтисе аны бик яраткандыр, сагынгандыр, үзенә бердәнбер варисы белән татулашуга өмет иткәндер... Профессор мине улына охшатып кына якин итте микәнни?

Кәефем кырылганны Лези шундук күреп алды.

— Сез мине ялгыш аңладыгыз, ахры. - диде. - Юк,

профессор сезне сэләтегез өчен үз итә, Клемент. Охшашлык бит очраклы нәрсә...

Миңа калса, үземнең профессор Хайрам улына охшашлыгым аркасында гына монда килеп элэгүемә иманым камил иде. Бусын миннән яшерүне Гренвиль ник кирәк тапкандыр?

Бу көнне мин чак кына Лезига ачылмыйча калдым, әгәр, нәфрәтләнеп, миннән йөз чөөрер дип шикләнмәсәм, мин аңа бөтенесен бәйнә-бәйнә сөйләп биргән булыр идем.

...Быелның мартында профессор Хайрамның өендә икенче тапкыр булырга туры килде. Профессорның музеенда миңа яраклы рентгенограммалар саклана икән, профессор шуларны эзләп алырга кушты.

Бу көнне ул үзе министрлыкка киткән иде.

Иохим мине үз кешедәй кабул итте. Акмаңгай да, колагын бер шомрайтып алгач, елмаерга тырышкандай, иренеп кенә тешләрен ыржайтты. Кемлегемне белсә, елмаймас иде мәхлук....

Рентген рәсемнәре белән озак шөгыйльләндем. Игътибарга лаек булганнарын үзем белән алып, кайберләрен тасвирлап яздым.

Элекке юлы мин яшереп калдырган термометрлар үз урыннарында. Аларның аккумуляторы күптән көчен югалткан иде. Мин аларны кесәмә салдым.

Хисап бүлеге мәдире аркылы миңа житкезелгән боерыкта профессор йортындагы мич һәм башка төрле жылыткычларны тикшерергә дип күрсәтелгән иде. Мичләрдә көл жыелганмы? Тәрәзә буйларында жылыткыч жайланмалар юкмы.

Болар — минем кебек кыюсыз шпион өчен дә авыр эш түгел иде. Йортта зур мич Иохимның аш-су бүлмәсендә генә, анысы да газ ягып жылытыла. Калган мичләр кечкенә, англиз каминнары. Аларда берәз көл жыелган,

тик ул инде басылып, ката башлаган цемент кебек хәлгә килгән иде. Бик күптәнге көл.

Тәрәзә буйларына ниндидер жылыткыч куюның да кирәге юк, чөнки ягылмаган мичләрдән жылы бөркелеп тора иде!

— Доктор, миңа ышанасызмы? Мин үзем дә башта ышанмадым, доктор! Кулым мич жылысын тойгач, тән-нәрәм чымырдап, исем-акылым китте.

Аннары тиз генә кәгазьләремне жыештырдым да, Иохим белән сабуллашып, бөтен шәһәр аркылы жәяүләп кайттым. Урамда гадәти ыгы-зыгы, һәркемнең үз кайгысы. Кайдадыр ниндидер Хайрам йортында гайре табигый нәрсәләр булуын берәү дә башына китерми. Күбәүләр: «Фәндә минем эшем юк, чәнчелеп китсеннәр», - дип уйлый, ә баксаң, биш-алты ел үтүгә шул фән аны яңабаштан киендерәчәк яки... бар булганыннан яздырачак.

Димәк, утынсыз жылыта торган мич... - диде Гренвиль, ләкин, миннән аермалы буларак, ул каушап, аптырап калмаган иде. — Нәрсә соң бу? Хайрам нинди физик күренештән файдалана? Атом энергиясе булуы мөмкин түгел... әллә соң аннан да хәтәррәк нәрсәме? Менә, Сталь, күрәсез, галим-голәмә халкын һич тә күздән ычкындырырга ярамый! Әле безнең гасыр башларында инглиз патшасы үз галимнәренә атом таркалу күренешләрен өйрәнүне тыйган, хәтерлисезме? Жирне шартлатмагайлары дип курыккан... Алла белсен, бәлки, шул надан король халкы да булгандыр, ә?

Гренвиль бу сүзләрне мине сынау өчен әйтә (кылларны чиертеп карый, янәсе). Аның сүзләрендә мәгълүм дәрәслек тә бар-барын. Галимнәр кешелек дөньясы каршында җаваплы. Алар җәмгыятьнең күз алдында торырга тиеш, чөнки аерым кешенең ялгышу ихтималын онытырга ярамый. Ләкин әгәр дә җәмгыять черек нигезгә корылган булса? Әгәр авыру җәмгыять үлемгә йөз тоткан бул-

са? Жәмгыятьнең ялгышу ихтималы да математик яктан нульгә тигез түгел, күпме ялгышлык һәм хорафатлар изге традициягә әйләнгән бит.

Гренвиль үзенең фәлсәфәсен бәян итеп бетермәгән икән әле.

— Ньютоннар, Эйнштейннар йөз елга берәү-икәү генә туа, - дип сүзен дәвам итте ул. - Ягъни үсеп, өлгереп житә диюем. Аларның дошман ягына чыгуларына юл куюрга ярамый. Профессорга шах игълан итәргә вакыт. Әгәр югарыдан рөхсәт итсәләр, мин аңа мат куюга да каршы түгел... Безнең белән түгел икән, димәк, дошман белән! Безгә соңга калырга ярамый, Сталь!

Гренвиль «Югарыдагы»лардан хәер-фатиха алырга китеп барды. Ул чыгып китү белән мин телефонга тотындым. Ниятем профессорга хәбәр итү, куркыныч турында кисәтү иде. Ләкин номерны җыя башлаган җиремнән туктап калдым... Минем телефон һичшиксез тикшерү астында, моннан шалтыратырга ярамый. Аннан соң, мин анык бернәрсә дә белмим ич әле. Шуңа күрә берәз көтәргә карар иттем.

Төн урталарында, инде мин чишенеп яткач, Гренвиль шалтыратып, хәзер килеп житәчәген әйтте. Шпион Клемент

Стальне ашыгыч эшләр көтә иде...

Гренвиль килеп житкәләгәнче, мин бер бит кәгазьгә: «Бер-бер хәл булса, иминлек министрлыгынан Гренвильне эзләгез». - дип язып, конвертка салдым һәм Лезига адресладым. Конвертны кесәгә салып куйдым.

Гренвильнең яңалыклары күп иде.

Авыл хужалыгы министрлыгында безнең институтның лимитын яртылаш кискәннәр, бик күп темаларны кыскартырга кушканнар. Шул исәптән мин шөгылләнгән теманы да... Профессор Хайрам, кызып китеп, директор хезмәтеннән баш тарткан... «Без министрга Хайрам-

ның гаризасын канәгәтләндерергә киңәш иттек, - диде Гренвиль. Иртәгә профессорыгыз лабораториягә соңгы тапкыр килер. Ә сез эштән соң аңа визит ясарсыз. Остазыгыз белән хушлашырга. Уен тәмам, Сталь».

— Максат?

— Профессор бик дулкынланган... мин әйтер идем, чыгырыннан чыккан. Хәзер ул саксызрак кыланыр, эмоциональ бөркәнчеген дә салыр дип уйлыйм. Элемтәләрен ачык-ларга тырышыгыз. Документларны юк итәргә ирек куймагыз.

— Көч кулланыпмы?

— Без урам аша гына булырбыз, Сталь, театр уйналып беткәч, пәрдәне төшерергә кереп җитәрбез...

Икенче көнне безнең институт таяк белән айкаган кырмыска оясыдай гөҗләп торды. Кем-кем, ә монда профессор Хайрамның гади кеше түгеллеген яхшы беләләр. Безнең өчен Җирдәге Алла ул. Дөрөс, хисап бүлгә мөдире: «Профессор безнең кайбер хезмәтләргә көнчыгышка саткан икән», - дип гайбәт таратып йөрдә, тик бер лаборант саллы йодрыгын күрсәткәч, ул да тынды... Мин дәшмәдем. Мин зәгыйфь бер бәндә, хәтәр көчләр кулына төшкән уенчык идем. Бер төркем хезмәткәр, протест йөзеннән, институттан китәргә булган. Алар арасында Лези да бар.

— Ә сез, Клемент? Калырга булдыгызмы? - дип сорады ул миннән, күзләремә өмет белән карап.

Мин кесәмнән конвертны чыгарып аңа суздым.

— Хәзергә ачмый торыгыз, Лези, ярыймы? - дидем мин, елмаерга тырышып. - Әгәр иртәгә мин күренмәсәм... сезгә шалтыратмасам, ачарсыз.

— Ни булды, Клемент?

Без сөйләшеп бетерергә өлгермәдек, профессор Хайрам урынына билгеләнгән яңа директорның килүен хәбәр иттеләр. Без тәрәзәдән карап, аның машинадан чыгуын

күзәтеп тордык. Ул артык төз һәм тигез атлый — шуннан яңа директорның хәрби кительне әле кичә генә салганлыгын аңлайсың.

— Король вафат, яшәсен король! - диде Лези күңелсез генә.

Рәсми эшләрен тәмамлагач, профессор Хайрам киңәшмә залында безнең белән хушлашты. Ул нотык укып торуны кирәксенмәде. Без һәркайсыбыз, аның янына килеп, кулын кыстык. Ул институтка ижади уңышлар теләде һәм, кырт кына борылып, ишеккә таба юнәлде.

Әкрән генә эш урыннарыбызга таралыштык. Берәүнең дә эшкә кулы бармый, өстәвенә, электр кабеле сафтан чыгып барлык аппаратура туктап калды.

Кичкә таба Лезины туры китерә алмадым. Аның өстәл тартмасында «Гренвильне хисап бүлеге мөдире аркылы табасы» дигән язу калдырдым.

Эштән соң кафедра аягында генә капкалап алгач, Гренвиль белән очраштык. Ул мине машинасына утыртты да профессор Хайрамнар урамы башына илтеп төшерде. Аның кыяфәте үтә җитди һәм тантаналы иде. Гренвиль миңа каралжым пистолет тоттырды.

Пистолетны арткы кесәмә салып, урам буйлап киттем. Мин әле нишләсемне үзем дә белеп бетермим, башымда анык план өлгереп җитмәгән иде.

Кече капка бикле түгел, ишегалдында Йохим карт та күренми иде. Хәер, капкага кагылуыма Акмаңгай килеп җитте һәм мине баскыч төбенә тикле озатып куйды.

Йохим алгы якта да күренмәгәч, чишенеп, профессорның кунак бүлмәсенә уздым. Монда да жан әсәре юк иде. Шиккә калып, баскычтан йөгереп икенче катка мендем дә китапханә ишеген ачтым. Профессорны шунда күргәч, эчемә җылы керде. Байтак кына китапларны ул өстәлгә өйгән, рәт-рәт киштәләр арасында тагы китап сайлап йөри. «Китәргә җыена. Иң кирәкле китапларын

алмакчы...»

Сәлам бирдем.

— Сезде, Клемент? - диде профессор башын күтәрмичә генә. - Узыгыз... Әйе, туган, китәргә йөрим.

— Ераккамы, профессор?

Яңа оешкан Халыкара биологик институтка чакыралар.

Мин профессорга булышырга рөхсәт сорадым.

— Вақытыгыз булса, - диде ул. - Әнә теге халатны элегез дә...

Ике йөзләп китапны төргәк-төргәк итеп бәйләп куйдык.

Мин Иохимның кайдалыгын белештем. Аэропортка билет алырга киткән икән.

— Нигә бик ашыгыч, профессор? - дип сорарга багырчылык иттем.

Профессор Хайрам туры җавап бирмәде. Иохимның иртән генә кайтасын, чөнки вак-төяк йомышлар да барлыгын әйтте.

Китапханәдән без музей бүлмәсенә күчтек. Монда инде әйберләр беркадәр җыештырылган, стена буена катыргы әрҗәләр өелгән иде. Мускул моделе генә, берни булмагандай, киерелүен һәм язылуын белә. Тере булса да, җансыз шул ул...

Профессор миңа кәнәфидән урын күрсәтте:

— Сизгә әйтер сүзем бар. Клемент, - диде ул көтмәгәндә.

Шулай итеп, мин тагы үз сүземне әйтә алмыйча калдым.

— Клемент, сез тикшеренүче галим сыйфатларына ия, - дип туп-туры әйтте профессор. - Табигать мондый бүләкне бик саран өләшә. Фәндә сезнең үз сукмагыгыз булырга тиеш, һәм сез олы юлга чыгарсыз. Гомерегезне фәнгә багышларга киңәш итәм. Бары тик фәнгә генә, Кле-

мент!

Мин, тыйнак шәкерт буларак, башымны иеп утырган жиремнән, сискәнеп, профессорга күтәрелеп карадым. Ул соңгы сүзләрен бик мәгънәле итеп әйтте: «Бары тик фәнгә генә!»

— Клемент, - дип пышылдады карт галим. - Улым... Сез яшереп калдырган радиотермометрларны Акмаңгай икенче көнне үк тапты. Мин аларга тимәдем, сезгә дә әйтмәдем... Беләсезме, ни өчен? Уйнарга икән уйнарга! Мин үзем дә серле уеннарны уйнарга яратам, интеллектуаль көрәшнә яратам.

Профессорның сүзләре аңыма барып ирешкәч, мин бермәлгә телсез-өнсез калдым бугай.

— А, бу минутларда мин оятымнан жир тишегенә кереп качарга да разый идем, доктор! Гренвиль үзе корган тозакка үзе килеп капкан... Юк, профессор Хайрам кармагына капкан! Мин дә.

Профессор, берни булмагандай, тыныч тавыш белән сүзен дәвам итте:

— Сез, әлбәттә, гади корал идегез. Моңы аңлау өчен бер дә зур психолог булу кирәкми. Фәнгә сезнең кебек гашыйк булган кеше начар шымчы ул, Клемент. Сезнең шефларыгыз бу нәрсәне исәпкә алмаган бит, әйеме?

— Әйе, - дигәнемне сизми дә калдым.

— Сез кай ягыгыз беләндер минем улыма охшаганыз, диде шунда профессор чак кына калтыраган тавыш белән. Сез үзегез моңы белә идегезме?

— Миңа Лези әйтте, профессор...

— Ә, Лези... Нинди әйбәт кыз! Аны рәнжәтергә берәүгә дә ирек бирмә, улым! - диде профессор Хайрам, кинәт «син»гә күчеп.

Озак кына сүзсез утырдык.

Әхлак һәм намус-вәждән мәсьәләләреннән термодинамикага күчеш бик кинәт булды.

— Термодинамика кануннарын хәтерлисезме? - дигән сорау куйды профессор имтихандагы кебегрәк итеп.

— Төгәл генә әйтеп бирә алмас идем, - дип наданлыгымны икъярар иттем мин. - Перпетуум мобиле...

— Алайса, тыңлагыз, Клемент... Термодинамикада ике бөөк кагыйдә, канун бар. Безнең бөтен физика, бөтен энергетика шуларга нигезләнә. Беренчесе болай: «Фәкәт жылылык яки башка бер энергия сарыф итү исәбенә генә эш башкарырга мөмкин». Ягъни читтән энергия алмыйча чиксез озак эшли торган машина ясап булмый. Яманаты чыккан мәңгелек мотор — перпетуум мобиле ясау мөмкин түгел дигән сүз.

Термодинамиканың Клаузиус чыгарган икенче кануны гади генә әйткәндә түбәндәгечә: «Салкынрак жисемнәрдән жылырак жисемнәргә үзеннән-үзе жылы күчми». Ягъни үзлегеннән бара торган жылы күчү процессы бер юнәлешле — жылырак жисемнән салкынрак жисемгә таба гына... Югыйсә мәңгелек моторның яңа төрен бик жиңел ясап булыр, без котып суыкларыннан да жылылык ала алыр идек.

Карап торышка гади күренсә дә, икенче канун бик четерекле, Клемент, каршылыклы!

Клаузиус, мәсәлән, шушы канунга таянып, «Галәмнең термик һәлакәте» дигән мәсьәлә кузгатты. Югары температуралы йолдызлар һәм салкын космик мохит арасында ахыр чиктә тигезлек урнашып, галәмдә энергия әверелешләре тукталачак һәм галәм «үлчәк» дип игълан итте ул. Бернинди күчеш-хәрәкәт булмаячак, йолдызлар һәм планеталар булмаячак, үле һәм тын материя генә калачак.

Димәк, шундый бер заман килер дә, кешелек дөньясы, тарихка йомгак ясап, тормыш драмасына соңгы — иң соңгы! — ноктаны куярымы?

Башка фикер дә бар. Узган гасыр азаларында аек акыл ияләреннән Фридрих Энгельс табигатьтә энергия

әйләнешенің «күтәрелу тармагы» да булырга тиеш диген фараз итә. Югыйсә галәм күптән инде термодинамик тигезлеккә ирешеп үле хәлгә килгән булырга тиеш иде...

Менә шушы «күтәрелу тармагы» белән кызыксынып, мин гомеремне шуны тикшерүгә багышладым. Физика һәм космос мәсьәләләре ахыр чиктә мине тереклек ияләрен тикшерүгә һәм бионика фәненә китерде. Биологиядә ярылы ультраструктуралар өлкәсендә аерым фактлар физика кануннары белән сыешып бетми. Тән тиресе дә шундый структуралардан исәпләнә.

Күрәмсең, тереклек ияләрендә энергия күчеше беръяклы гына түгел, Энгельс әйткән «күтәрелу тармагы» бу күчешне йомык процесска әйләндерә.

Галәм күләмендә бу процесс ничек бара — монысы киләчәк буын галимнәр тикшерәсе эш, ә мин таррак өлкәне сайладым. Без — акыл ияләре — тереклек ияләрендәге шул җайланмаларны техникада тормышка ашыра алмабызмы? Бу фикер бер минеке генә түгел, Клемент. Гельмгольц, Борель һәм Лазаревлар байтак еллар элек шуны ук әйтеп чыкканнар.

Мин бу мәсьәләне хәл иттем... Жылы күчешне кирегә борып, үзенә күрә перпетуум мобиле ясадым.

Мин: «Сез ялгышасыз, профессор Хайрам!» - диген кычкырудан чак кына тыелып калдым. Күз алдыма утлы күмер өстендә биюче яланаяклы факирлар килеп басты. Ә профессорның якмыйча гына жылына торган шушы йорты?

Галим сүзен дәвам итте:

— Утлы күмергә яланаяк килеш басып йөрү турында сез шактый оригиналь фикерләр әйткән идегез, Клемент. Тик аларның берсе дә дәрәс түгел... Факирның аягы пешми, әлбәттә. Аяк табаннарының тышкы күзәнәк тукуымаларындагы яры жылылык энергиясенә күп өлешен яңа төр дулкыннарға әверелдерә... Кызганычка кар-

шы, тере күзәнәкләр мондый авыр эшкә берничә минут кына түзәләр, аннары нәфис ярыларның термодинамик клапаннары сафтан чыга. Сез тикшергән термобиозның чиге шул инде.

— Нинди төр дулкыннар, профессор?

— Бу — сезнең яңа темагыз булырга тиеш иде... Ул дулкыннарның фотоматериалга тәэсирен генә ачыклап өлгердем... Тереклек ияләреннән мин яңадан үле табигатькә әйләнеп кайттым һәм синтетик элпәләрдә шундый молекуляр клапаннар хасил итүгә ирештем. Бу клапаннар нурланыш таратмыйлар, бәлки гадәти электр тогы бирәләр. Ә бу токны үзең теләгән эшкә жигәргә була.

Шул рәвешле мин яңа энергия чыганагын таптым. Минем өемне нәрсә жылытканын сез хәзер аңлайсыз булыр. Чормага элпә жәелгән һәм тышкы температура бүлмә температурасыннан күбрәк аерылган саен, ул зуррак ток бирә, бүлмә ныграк жылына.

Мин боларны дөньяга хәбәр итәргә ашыкмадым, Клемент. Чөнки моны атом-төш коралыннан да хәтәррәк корал итүләре бар. Минем элпә ярдәмендә бөтен Җир шары климатын үзгәртәргә мөмкин. Сугыш чукмарлары аны метеорологик сугыш коралы итеп файдаланырлар иде... Ә белеп файдаланганда ул кешелек дөньясы каршында искиткеч перспективалар ача.

Күз алдына китергез: котып тирәсәндәге бозлар эрегән дә, Шпицберген атавында, Гренландиядә, Антарктидада виноград үсә, ә урта киңлекләрдә субтропик климат урнашкан...

Боз эрдән хасил булган суны нишләтергә дисезме? Ул, әлбәттә, дөнья океанының тигезлеген уникаль-унбиш метрга күтәрәп, түбәнлектә урнашкан илләрне су басып китәр иде. Саксыз кылансаң, билгеле.

Мин бу проблеманы хәл итү өчен ике юл тәкъдим итәр идем.

Суны бик югары басым астыңда суытып туңдырсаң, 100° та да эреми торган боз хасил итеп була. Менә шундый боз кирпичләрден бөтен дөньяда азык ресурслары өчен суыткычлар, буа-плотиналар, хәтта техник корылмалар да төзеп булачак. Беректергеч матдәләр катнаштырган-да, боздан төрле детальләр дә ясап булыр дип уйлыйм.

Бозны космоска чыгару — икенче юл. Жир шарына, Сатурн планетасы кебек, боз божрасы кигезү турында әйтәм.

Энергияне Энгельс әйткән «күтәрелү тармагы»ннан юнәлтөп, кешелек дөньясы Кояш системасында «мини космос» булдыра алачак.

Безнең гасыр башларында Циолковский, Кояш тирәсендәге планеталарны ваклап, «эфир шәһәрчәкләре» төзү турында хыялланган. Йөз меңләгән шундый шәһәрләр, Кояш нурларының күпчелеген тотып, эшкә файдаланырлар иде. Мәгълүм булганча, Лайсон дигән галим, Циолковскийның хыялларын алга таба үстөрөп, Кояш тирәсендә материал сфера, тышча төзү мөмкинлеген тикшерә. Ул мондый тышчаны Кояштан 150 миллион километр ераклыкта, ягъни Жир орбитасы ераклыгында төзөргә тәкъдим итә. Шунысы бар-барын: бу тышчаның эчкә ягында бер әйбер дә тотылып тора алмый, чөнки тышча аны үзенә тартмый. Шуңа күрә ул әйбер Кояшка барып төшәргә тиеш. Ләкин сфера урынына, Покровский тәкъдим иткәнчә, экәм-төкәм кабырчыгы кебек тышча төзөп булыр иде. Бу тышчаның әлегә кимчелеге юк. Кешелек дөньясы шул кабырчык эчендә яши алачак... Кояш нурлары бу тышча аркылы үтеп чыкмый һәм Кояш, йолдыз буларак, күздән югалырга тиеш.

Лайсон фикеренчә, мондый тышча, термодинамик ташландыклар рәвешендә, күзгә күренми торган инфракызыл нурлар гына тарата. Ягъни галәмдә үзенә бер төрле «караңгы нурлар» тарата торган йолдыз барлыкка

килә. Инфрайолдыз...

— Андый йолдызлар бар бит! - дип бүлдердем мин профессорны.

— Бар. Тик мин аларны ясалма тышчага төренгән йолдызлар дип уйламыйм. Акыл ияләре бу тышчаны молекуляр клапанлы материядән ясарга тиешләр. Ул чагында йолдыздан һичбер төрле нурлар чыкмаячак, аны фәкәт гравитацион тартылу көчләре буенча гына табып булачак...

— Ягъни йолдыз энергиясе шул кабырчык эчендә мәңгә әйләнеп йөриячәк?

— Мәңгесен мәңгә үк түгел... Кояшның һәм йолдызларның гомере чикле бит: кайчан да булса аларда атом-төш реакцияләре сүнәчәк. Тик кешелек ул вакытны көтеп ятмаячак, Клемент. Кешеләр башка йолдыз тирәсенә, яшьрәк йолдыз янына күчеп китәрләр.

Мин профессор Хайрамны бу кадәр хыял ияседер дип башыма да китермәгән идем. Аның эчке ялкыны бүген тышка бәрәп чыккан төсле иде.

— Институтта мин бу өлкәне читләтеп узарга тырыштым, терлекчелектә азмы-күпме файдасы тиярдәй ваграк мәсьәләләрне генә кузгаттым. Ни өченме? Курыкканга күрә, Клемент! Эйнштейн атом бомбасының теоретик нигезен корып бирде. Ә нәрсә килеп чыкты? Бер мизгел эчендә ике япон шәһәре кара күмергә әйләнде. Йөз меңләгән бәхетсез кешеләр ничә еллар буге нур авыруы белән җәфаланды.

— Профессор! Атом бомбасы ясауда катнашкан галимнәрнең күпчелеге гидроген бомбасы ясаудан баш тарта бит! - дидем мин, профессорның фикер сөрешен куәтләргә тырышып.

— Мәңгелек дан аларга, - диде профессор. - Ләкин сугыш министрлыгы бу эшкә бүтәннәрне, бик үк нәзберек булмаган кешеләрне яллый. Гидроген бомбасы бер-ике

елга соңгарак калып шартлатыла...

Чыннан да, профессор хаклы. Мең еллар буге диңгез төбөндө, чүлмөк эчендө яткан гыйфритне азатлыкка чыгармау хәерле. Ята бирсен әйдә... Киләчәктә, акыл белән эш итәргә өйрәнгәч, термодинамика мәсьәләләрен һәр-яклап тикшерергә момкин булыр. Ә хәзергә...

— Ә хәзергә мин эшемне яшерен рәвештә алып барырга мәжбүрмен, - диде профессор Хайрам. - Фәкатә Йохим гына күп нәрсә белә, ләкин ул ышанычлы. Дөрөс, сугыш министрлыгы минем арттан күзәтү оештырды. Мин моны сизми калмадым һәм... һәм чарасын күрдем. Минем өйгә үтөп керүне аларга конституция тыя, ә уй-фикерләремне яшерергә мин һиндус йогларыннан өйрәнгән идем.

— Доктор... - мин профессорга ни әйтәргә лә белмәдем. Аның аякларына егылып гафу үтенәсем килде. Өлгермәдем...

Профессор сөйләгән жиреннән туктап, сагаеп тыңлап торды. Аскы катта ниндидер хәрәкәт, ыгы-зыгы сизелгән кебек иде.

— Акмаңгай берәүне дә кертмәскә тиеш иде, - диде профессор һәм урыныннан кузгалды.

— Бу - Гренвиль шымчылары! - дидем мин, сикереп торып. - Акмаңгайны үтергәннәр алар! Нишлибез, профессор? - Арткы кесәмнән пистолетны чыгардым.

— Сез аларны тоткарларга тырышыгыз, - диде профессор Хайрам тыныч кына. - Кайбер кәгазьләрне юк итәргә кирәк...

Ул берничә папканы мич эченә ыргытты да шырпы сызып ут төртте. Янучан матдә сеңдерелгән кәгазьләр шундук дөрләп кабындылар. Профессор икенче бүлмәгә чыгып китте. Ишекне кагып, рөхсәт сорап торуга булмады. Бүлмәгә башта ике полисмен, аннары Гренвиль үзә атылып керделәр.

— Хайрам кая? - дип бакырды ул миңа.

— Ашыкмагыз, мистер Гренвиль, - дидем мин, пистолетымны күтәрәп. - Ашыкмагыз...

Гренвиль минем пистолетка күз төшерде дә мәсхәрәлә төстә:

— Уенчыгыгызны ташлагыз, Сталь, - диде. - Атмый ул... Аның эчендә миниатюр детектор гына.

Ләкин эченә ярымүткәргечләр шыплап тутырылган пистолет ярыйсы ук саллы иде. Мин аның белән Гренвильнең чигәсенә кундырдым. Ул, бер кулы белән чигәсен тотып, янга таба ава башлады... Ату тавышы ишетеләп калды... Шулай да, аңым югалганчы, мин бүлмәдәге чуен мичнең ап-ак бәс белән капланганлыгын күрдем шикелле. Профессор Хайрам үзенең энергетик аппаратларын юк итә иде...

Аңыма килгәндә мин шул ук урындыкта утырам, ә кулларым урындык аркасына каерып бәйләп куелган иде. Авырткан җир сизелми, миңа йоклаткыч пуля белән атканнар, күрәсең.

Бүлмәдә бөтен нәрсә актарып ташланган. Тентү әле һаман дәвам итә. Профессор исәнме икән?

— Чишегез... Әй, сез! - дияргә теләдем, ләкин телемне көч-хәл белән генә әйләндерә алдым.

Яныма хәрби медицина капитаны билгесе таккан берәү килеп җитте:

— Уяңдыгызмы, Сталь? Сойль, ягъни, - диде ул. - Үзегезгә үпкәләгез... Икейөзле кешеләр белән гәп кыска, күгәрченкәй. Психомизинның ни икән беләсезме? Ул баш миендәге бәйләнешләрнең күбесен җимерә, тарката, һәм кеше үзенең кем булуын да оныта.

Мин, хырылдап, капитанга таба сузылдым...

— Тыпырчынмагыз, - диде капитан һәм кемгәдер: - Шприц әзерләргә! - дип боерды.

Сержант формалы берәү минем кулымны чишеп сул

беләгемне сызгандырды, ак халат кигән икенче берсе венамны бик тиз капшап тапты. Кан юлына кергән агудан аркама салкын тир бәрәп чыкканда, мин эчемнән: «Клемент Сойль, син — Клемент Сойль», - дип кабатладым. Аннары Лезины искә төшереп: «Лези, мин сине сөя идем...» - дип пышылдадым бугай...

Гренвильләр исәбе буенча, мин хәтеремне жуярга, шәхес буларак юкка чыгарга, хайвани хәлгә төшөп, калган гомеремне психик авырулар шифаханәсендә үткәрергә тиеш булганмын. О, алар жеп очын нык яшерәләр!

— Аңыма килгәндә мин инде сезнең шифаханәдә ята идем, доктор. Башымнан кичкәннәрне, профессор Хайрамны, Лезины, елмалюы баш сөяген хәтерләткән Гренвильне, агулы шприцны мин бер мизгелдә искә төшердем. Башымда һаман бер сүзләр кабатланып тора: «Син — Клемент Сойль. Сине Лези көтә, Лези...»

Мине, әлбәттә, сынау-экспертиза бүлегенә салганнар. Анда мине ничек кенә тикшермәделәр дә ничек кенә газапламадылар! Реакциямне тикшергән булып, тәнемне инә белән тишкәләп бетерделәр, төн уртасында уятып: «Син кем?» - дип сорыйлар, электр белән суктыралар иде. Мин бер авыр сүз әйтмәдем. Кайбер көннәрне ашаудан баш тарта идем. Ниһаять, миңа кул селтәделәр һәм өметсез авырулар бүлегенә күчерергә дигән карарга килделәр.

Мин теләгемә ирештем. Мин шымчылардан котылдым һәм шуннан соң иреккә чыгу яки, һичьюгында, исән булса, профессор Хайрамга, Лезига яки Иохимга хәбәр бирү турында уйларга була иде.

Өстәвенә, мин кешелекле бүлек мөдиренә — сезгә туры килдем, доктор!

Мин сезне озак өйрәндем, хөрмәтле доктор. Сезнең турыда бөртекләп мәгълүмат жыйдым. Авыруларга мөнәсәбәтегез, гади санитарлар белән ничек сөйләшүегез, холкыгыз, гадәтләрегез турында мин күп нәрсә әйтә

алыр идем. Хәтта киём-салымыгыз турында да, док. Сез киенүгә интеллигентларча игътибарсыз... Көязлек ят сезгә. Беркөнне мин сезнең кулда Поль де Крюиның «Акылдан язу һәм аңа каршы көрәш» дигән китабын күрдем. Бу китапны мин Гренвиль тоткын итеп асрап яткырганда укыган идем. Искиткеч һуманлы китап. Күптән түгел, минем белән янәшә кабинада яткан бер авыру аякка басты. Егерме ел буена уңны-сулны аермаган бичара элекке тормышын, гаиләсен искә төшерде. Сезнең күзләрегез яшьле иде ул көнне, доктор...

Сез бит минем янда да еш була идегез. Минем телемне ачтырырга, контакт урнаштырырга омтылып-омтылып карадыгыз. Мин тиз генә ачыласы итмәдем, Гренвиль шымчыларыннан курыктым.

Изге бәйрәм уңае белән, сез бүген персоналның күбесенә ял биреп өйләренә кайтарып жибердегез. Сезнең белән аңлашу өчен моннан да кулайрак вакыт тагы кайчан булсын?

Сез миңа ышанасызмы, доктор? Акылдан язган кешедә шушындый эзлекле саташу булырмы? Кулга тотып күрсәтердәй дәлилләрем юк минем. Ләкин мин Клемент Сойль... Жинаятьчел кешеләр мине үз уеннарында корал итеп файдаландылар, аннары диваналар йортына яшереп куйдылар.

— Мин сезгә ышанам, Клемент, - диде психиатр.

— Рәхмәт, доктор... - дип пышылдады авыру. - Сез миңа хәзер нишләргә киңәш итәсез?

— Сезгә моннан бүген үк, хәзер үк китәргә кирәк. Профессор Хайрам исән түгел, Клемент. Былтыр, сезне шифаханәгә китергән көннәрдә булыр, аның атылып үлүе хәбәр ителгән иде. Гыйльми даирәләрдә, әлбәттә, шау-шу күтәрелде, фаҗиганең чын сәбәбен тикшерүне таләп ителәр. Тик прокурор монда жинаять-мазар күрмәгән һәм тикшерүне тыйган дип сөйләделәр...

Клемент Сойль йодрыкларын йомарлады:

— Каһәрләр!

— Иохим исән, Клемент. Шушы көннәрдә генә алар минем белән элемтәгә керделәр.

— Кемнәр ул... алар?

— Лези. Минем белән Лези сөйләште. Сөзгә киём-сәлим, документлар әзер, Клемент. Хәтта авыру булган тәкъдирдә дә без сезне моннан хосусый санаторийга күчәрмәкче булган идек.

— О, нинди шәп, доктор!

— Көрәшкә әзер булыгыз. Клемент. Профессор Хайрамның байрагын сөзгә алып барырга туры киләчәк. Хәерле юл сөзгә!

* * *

Жилкәнле яхта океан дулкыннарын аерып бара.

— Территориаль сулардан чыктык, Клемент, - диде штурвал тоткан көрәк сакаллы диңгезче. - Куркыныч юк. Көнъяк- көнчыгышка борылабыз.

— Жил басыла түгелме? - дип сорады аның белән янәшә баскан Клемент Сойль. - Без иртәгә лайнерны куып житәрбезме соң?

— Борчылма, Клемент, - диде Иохим. - «Цейлон» лайнеры иртәнгә алтыда гына кузгала, ә сәгать сизгеләрдә без аның төтенен күрербез. Жил тына калса, резерв моторны кабызырбыз.

— Яхшы! Жил уңаена тот, Иохим! Кояш чыгышына табан!